

Agris Dzenis

Kalnmuīžas vēsturiskā izpēte

Kandava, 2011. gads

Ievads

Kalnmuīža (latviski saukta arī *Kalnamuīža*, *Kalna muīža*, vāciski *Hohenberg*, krieviski *Гогенбергъ*) ir vidēji liela bijusī privātmuīža, kas atrodas Kandavas novadā, gleznainajā Abavas senlejas kreisā krasta nogāzē, 10 km no Kandavas pilsētas. Muīža kā juridiska un saimnieciska vienība pastāv vismaz kopš 15.gs. beigām. Tās centra apbūve – kungu nams un saimniecības ēkas – veidojusies 19.gs. sākumā. 1912. gadā muīžas zemju platība bija 1046 ha, tajā ietilpa 16 zemnieku sētas. Ražošanas uzņēmumi muīžā neatradās. Blakus muīžas centram Kalnmuīžai pastāvēja pusmuīža Augšlanksēde, ka arī lopu muīžas Plostakrogs, Kranči, Kroķi, Plattēvi, Silenieki un Baltaiskrogs. Kalnmuīžai piederošās zemes kopš 16.gs. bija lokalizētas gan Abavas kreisajā, gan labajā krastā. Agrārās reformas īstenošanas gaitā pēc 1920. gada muīžas zemes, ko zemnieki vēl nebija izpirkuši, tika sadalītas zemniekiem un Latvijas valstij. Pēc Otrā pasaules kara muīža bija kolektīvais, vēlāk - pašvaldības īpašums. Kopš 2006. gada tas nonācis privātīpašumā.

Kalnmuīžas vēsturiskā izpēte veikta 2011. gada janvārī – jūnijā pēc pašreizējā Kalnmuīžas īpašnieka – SIA “Konrads” pasūtījuma. Darbu veicis vēstures maģistrs Agris Dzenis. Darba mērķis ir vēstures avotos un literatūrā atrodamās vēsturiskās informācijas – rakstīto ziņu un attēlu par Kalnmuīžas saimniecisko vēsturi, būvvēsturi, īpašniekiem un iedzīvotājiem, apkopošana. Vēsturisko ziņu apkopošanas nolūks ir vēsturiskā veidola atjaunošana Kalnmuīžas ēku kompleksam un apkārtnē, ēku interjeru veidošana, balstoties uz vēsturisko informāciju, kā arī objekta emocionālā tuvināšana īpašniekiem un viesiem, iepazīstinot tos ar muīžas individuālo vēsturi, kas kopīgi ar vizuālo pievilcību rada vietas šarmu. Īpaša uzmanība pievērsta Kalnmuīžas ūdensdzirnavu vēstures izpētei, jo tās ir unikāls tehnikas vēstures objekts ar augstu tūrisma potenciālu atjaunošanas gadījumā.

Avotu un literatūras apskats

Līdz šim Kalnmuižas vēsture nav pētīta. Nav publicēti arī plašāki publicistiski darbi par muižas vēstures tematiku. Izņēmums ir Kandavas novadpētnieka, vēstures skolotāja un pieminēkļu aizsardzības inspekcijas darbinieka Viktora Vītola publikācijas Tukuma rajona laikrakstā “Tukuma Ziņotājs”. Vēsturiskā informācija šajās publikācijās ņemta no literatūras; publikāciju lielākā vērtība ir V. Vītola kā laikabiedra un pieminēkļu aizsardzības speciālista liecības par Kalnmuižas ēku kompleksa un dzirnavu slikto tehnisko stāvokli un atjaunošanas mēģinājumiem 20.gs. 80.-tajos gados – 90.-to gadu sākumā. Kā vizuālā liecība vērtīga ir V. Vītola 1986. - 1987. veiktā Kalnmuižas fotodokumentācija.

Pamatinformācija par Kalnmuižu un vienā nekustamajā īpašumā ar to ietilpstošo Lanksēdes muižu ņemta no izziņas literatūras – 19. un 20. gs. adresu grāmatām un statistisko ziņu krājumiem.

Nozīmīgākais Kalnmuižas vēstures avotu komplekss ir Kurzemes muižnieku Brukenu – Foku dzimtas arhīvs, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk tekstā - LVVA). Kompleksu veido Kalnmuižas un Lanksēdes 16. - 19.gs. īpašuma un saimnieciskie dokumenti, dati par muižu zemniekiem un kustamo inventāru, ģenealoģiskās ziņas par Brukenu – Foku dzimtas locekļiem, rakstīti vācu un krievu valodā. Šie avoti līdz šim nav nedz izmantoti pētījumos, nedz publicēti. Jāatzīst gan, ka Brukenu – Foku arhīva lielāko daļu veido Brukenu – Foku Jāteles un Remtes muižu līniju dokumenti, kādēļ daudzi izskatītie dokumenti Kalnmuižas vēstures izpētei nebija izmantojami.

Kurzemes muižu vēstures Livonijas perioda (13.gs. vidus – 1561.g.) avotu teksti apkopoti Herdera institūta Marburgā izveidotajā interneta resursā “Kurlaendische Gueterurkunden”. Tajā publicēti izlēņošanas dokumenti un tiesu akti, kas ataino pirmo

Kalnmuīžas valdītāju – vietējo lēņavīru Tapelnu dzimtas konfliktu ar vācu lēņavīriem, un dzimtas traģisko brīvības zaudēšanu. Kompilējot Herdera institūta resursā atrodamos avotus ar LVVA glabājamos nepublicētajiem dokumentiem, iespējams iegūt Tapelnu dzimtas bojāejas pilnīgu ainu.

Plašu un daudzveidīgu informāciju par Kalnmuīžas kompleksa apbūvi sniedz Latvijas agrārās reformas ietvaros 20. gs. 20. - 30.-tajos gados veiktās Kalnmuīžas sadalīšanas dokumenti, kas glabājas LVVA. Pēc sadalīšanas plāniem iespējams noteikt muižas kompleksa ēku izvietojumu un funkcijas, bet ēku apraksti sniedz ziņas par ēku izmēriem, būvmateriālu un tehnisko stāvokli.

Kalnmuīžas īpašnieku un iedzīvotāju dzīves datu noteikšanai un precizēšanai izmantoti 1935.g. tautas skaitīšanas materiāli un Latvijas ev. -lut. draudžu metriku grāmatas, kas glabājas LVVA.

Samērā trūcīga informācija ir par Kalnmuīžas izmantošanu pēc Otrā pasaules kara, kad tā bija kolhoza “Komūna” ražošanas centrs. Tukuma zonālajā valsts arhīvā informāciju nav izdevies papildināt. Nedaudzās ziņas par Kalnmuīžu padomju laikos ņemtas no Kandavas novada muzeja savāktajiem materiāliem. Tukuma muzeja zinātniskajā arhīvā atrodamas ziņas par arheoloģijas pieminekļiem Kalnmuīžas apkārtnē.

Tā kā ziņas par Kalnmuīžu 20. gadsimtā ir salīdzinoši trūcīgas, sevišķu vērtību iegūst bijušo muižas iedzīvotāju atmiņu stāstījumi. Laikrakstā “Neatkarīgās Tukuma Ziņas” publicētas Kalnmuīzā dzīvojušās Veltas Ošenbergas atmiņas par muižas apbūvi, īpašniekiem, kā arī ar muižu saistītajiem nostāstiem. Šturtgartē (Vācija) dzīvo pēdējās Kalnmuīžas īpašnieces Hertas Bredau brāļa meita Botilda Hofmane, kas bērnībā bieži uzturējusies Kalnmuīzā, un ir sniegusi dokumentos neatrodamas ziņas par kādreizējo muižas īpašnieku Bredau dzimtu, kā arī Kalnmuīžas ēkām un apstādījumiem 20. gs. 30.-tajos gados.

Pētnieks nepretendē uz to, ka ir izdevies savākt absolūti izsmeļošu vēsturisko informāciju par Kalnmuižu. Jārēķinās ar apstākli, ka daudzi avoti ir gājuši bojā vai izkļiedēti dažādu Latvijas un Vācijas arhīvu fondos, kādēļ to atrašana un izpētei būtu nepieciešams vairāku gadu darbs. Tomēr jāatzīst, ka apkopotā informācija ir pietiekama, lai gūtu priekšstatu par muižas apbūves sastāvu un datējumu, kā arī muižas saimnieciskajām funkcijām, īpašniekiem un iedzīvotājiem 16. - 20.gs. Iegūto informāciju iespējams pielietot Kalnmuižas ēku kompleksa atjaunošanā, kā arī atjaunoto ēku mūsdienu funkciju pielāgošanai to vēsturiskajām funkcijām vai vēsturisku elementu ieviešanai ēku interjeros. Izmantojot iegūto informāciju, nepieciešamības gadījumā ir iespējams kādu no Kalnmuižas vēstures jautājumiem pētīt detalizētāk.

Nauda, svara un garuma mēri Kurzemes – Zemgales hercogistē un Kurzemes guberņā

Kalnmuižas vēstures avotu sastādīšanā plaši pielietotas 16. - 19.gs. Kurzemes hercogistē un Kurzemes guberņā lietotās mērvienības un naudas vienības. Lai tās būtu iespējams salīdzināt ar mūsdienu mēriem un vērtībām vai vismaz gūt aptuvenu priekšstatu par to lielumu, šeit tiek sniegti to vērtības vai apjoma ekvivalenti.

Alberta dālderis (Rtlr. Alb.) – sudraba dāldera monēta Spānijas Nīderlandes provincēs, kuras kalšana uzsākta provinču vietvalža Alberta laikā 1612.g.. 17.gs. 2. pusē un visu 18.gs. tā bija galvenā starptautiskās tirdzniecības monēta Baltijas jūras reģionā. Vērtības ziņā tā ir ekvivalenta valsts dālderim (Rtlr.).

Arkls (Haken) – izlēņojamās zemes mērs Livonijas laikā, aptuveni 108 ha lauksaimniecībā izmantojamās un neizmantojamās zemes. Kurzemes hercogistē muižas vērtības arkls aptvēra 20 zemnieku saimniecības, bet zemnieku arkls, pēc kuru daudzuma aplēsa zemnieku klaušas un nodevas – aptuveni 11 ha aramzemes.

Četverts – labības tilpuma mērs Krievijas impērijā 19.gs.. 1 četverts = 13 litri

Florēns (Fl.) – naudas pamatvienība Kurzemes – Zemgales hercogistē. 1 Alberta dālderis = 3 florēni = 90 graši (Gr.)

Mārciņa (Pfund) – svara mērvienība. 1 mārciņa = 32 lotes = apmēram 409 grami

Pods (Liespfund) – svara mērvienība. 1 pods = 20 mārciņas = 8,19 kilogrami

Pūrs (Lof) – beramo vielu mērvienība. 1 pūrs = 6 sieki = 68,9 litri

Pūrvieta (Lofstelle) – platības mērs. 1 pūrvieta 18.gs. = apmēram 0,9 hektāri, 19.gs. = 0,7 hektāri

Rīgas olekts (Elle Rig.) - garuma vienība. 1 Rīgas olekts = 21,166 angļu collas = 56,30 centimetri

Sieks (Kulmit) – beramo vielu mērvienība. 1 sieks = 11,477 litri

1. Dabas vērtības Kalnmuižas apkārtņē

Daudzie pakalni un upīšu gravas Kalnmuižas apkārtnei piešķir augstu ainavisko vērtību. Bez dabas ainavām Kalnmuižas apkārtņē atrodas arī vairāki ģeoloģiskie pieminekļi, kas, pietiekami plaši reklamēti, varētu piesaistīt vides tūristu papildus uzmanību.

Amulas upes kreisajā krastā atrodas Kalnamuižas kraujas – devona laikmeta iežu atsegumi, kas veidojušies aptuveni 400 miljonus gadu senā pagātnē. Kopš 1957. gada atsegumi ir aizsargājams dabas objekts.

Pirmā no kraujām atrodas 300 m lejpus Kalnmuižas ūdensdzirnavām. Līdz 14 m augsto atsegumu veido smilšakmens, sarkanie māli un dolomīti. Māla slāņos pirmoreiz Latvijā 1965. gadā atrastas veselas bruņuzivju fosīlijas, kas noteiktas kā jauna bruņuzivju suga – *Bothriolepis evaldi*. Bruņuzivju kauli konstatēti arī smilšakmens slāņos.

800 m lejpus ūdensdzirnavām atrodas otrs, 35 m augsts atsegums, ko veido dolomīti, māli un smilšakmens. Arī šī atseguma smilšakmens slāņos atrastas daudzas bruņuzivju fosīlijas.

Dolomīta un smilšakmens atsegumi vērojami arī Melderu (arī Abavas, Baltākroga) Velnalas kraujā, kas atrodas senajā muižas teritorijā, apmēram 2 km uz ziemeļrietumiem no Kalnmuižas. Kraujas sienas augšdaļā ir smilšakmens, bet virs tā - sadrupis dolomīts. Smilšakmenī atrastas bruņuzivju fosīlijas, kas datējamas kā 350-450 miljonu gadu vecas.

Jāatzīmē, ka Velnalas apkaimē un "Rēdnieku" mājās 1958.gadā uzņemta mākslas filma „Atbalss”, kas veidota pēc Jāņa Jaunsudrabiņa romāna „Aija”. Filmas uzņemšanas vietas izvēli noteicis vietas izcilais ainaviskums un gleznainie dabas skati.

Ainavu parkā pie Kalnmuižas, kas veidots 19.gs., aug dažādu sugu koki. Starp tiem izceļas vairāki dižoši 3,9 m, 4,1 m un 4,5 m apkārtmērā.

2. Kalnmuižas apkārtnē līdz 13. gadsimtam

Kalnmuižas teritorija atrodas Abavas un tās pieteku – Amulas un Imulas baseinā. Upju un upīšu krasti kā galvenās cilvēku apmešanās vietas tika izmatotas jau akmens laikmetā, jo ūdeņi nodrošināja gan valgmi sējumiem, gan pārtikas papildinājumu ar zivīm, gan pārvietošanās un tirdzniecisko kontaktu iespējas. Abavas baseins Kalnmuižas apkārtņē ir bagāts ne tikai ar senajām dzīvesvietām – apmetnēm un pilskalniem, bet arī kulta vietām – svētkalniem un svētakmeņiem.

Senākā apmetne Abavas baseinā, kas datēta ar 3. gadu tūkstoši pirms Kristus, atrodas Tojātos, Abavas labajā krastā, apmēram 4 kilometrus uz dienvidrietumiem no Kalnmuižas. Abavas senlejas teritoriju līdz 13.gs. apdzīvojuši Kurzemes lībieši, par ko liecina uzkalniņu kapulauki Abavas vidusteces apgabalā - Sabiles Krievu kapi un Tojātu kapulauks. Uzkalniņi uzņemti no smiltīm, ir 0,5 – 2 m augsti, diametrā 5 – 18 m, pēc

atrastajām senlietām datējami ar 10. gs. – 11. gs. sākumu. Lībiska izcelsme ir vairākiem vietvārdiem apkārtnē: piemēram, Matkules vārds cēlies no lībiešu vārdiem *matti* (mirušais) un *kull* (ciems). Ap 10.gs. Kurzemes lībiešu teritorijā no dienvidiem sāka iespieties kurši, kas apmetās Kandavas un Matkules jeb Buses (ap 5 km uz dienvidiem no Kalnmuižas) pilskalnos un apmetnēs pie pilīm. Laika gaitā ienācēji sajaucās ar pamatiedzīvotājiem - lībiešiem.

Gan kuršiem, gan senajiem baltiem vispār raksturīgas kulta vietas bija svētkalni. Kalns kā pasaules centrs un dievību mājoklis satopams gandrīz visu pasaules tautu mitoloģijā. Zvaigžņotās debess jumu - Debesu kalnu, kurā mājāja vīrišķās dievības - pasaules kārtības uzturētāji, sevišķi godāja senās indoeiropiešu jeb āriešu tautas, tostarp arī balti. Debesu kalna atdarinājumus - svētkalnus ārieši ierīkoja savu dzīvesvietu tuvumā, lai izteiktāk izjustu dievišķā klātbūtni un atgādinātu sev par Debesstēva noteikto kārtību Visumā.

Kurzemē līdz 14. gadsimtam blakus lielākajai daļai pilskalnu atradās svētkalni - dabiski veidoti vai cilvēku roku apdarināti pusapaļi uzkalniņi. Tajos tika svinēti gan gadskārtu svētki, kas saistīti ar debess spīdekļu - Dievadēlu stāvokļa maiņu, gan arī rīkotas tautas sapulces, kurās piedalījās visi pieaugušie, godīgie pilsnovada vīrieši. Sapulces vadīja svētnieki, kuru veiktā zīlēšana bieži izšķīra strīdīgus jautājumus. Visai sabiedrībai svarīgu jautājumu apspriešana, tāpat kā noziedznieku tiesāšana, kas arī notika svētkalnos, tika uzskatīta par svētu nodarbi, un sapulcēs sanākušie vīri jutās kā taisnības un pasaules kārtības noteicēju un sargātāju - debesu dievību Debesstēva un viņa gaišo dēlu gribas pildītāji.

Neatņemama svētkalnu ritu sastāvdaļa bija sakrālais mielasts, kas stiprināja kopības saites gan pašu vīru, gan viņu un dievību starpā. Mielastā tika dzerts sakrālais dzēriens - medalus un ēsti uz svētkalnu ugunskuriem pagatavoti ēdieni.

Svētkalni Kurzemē visbiežāk dēvēti par Elka kalniem. Nosaukums ir radniecīgs gotu vārdam “*alh*”, kas apzīmē svētvietu. Lielākajā daļā pasaules valodu vārda sakne “*el*” vai “*al*” apzīmē dievību. Kristīgās ticības ietekmē svētkalni dažkārt saukti par Baznīckalniem vai Lūgšanu kalniem, kas gan nemaina to nozīmes būtību.

Ievērojamākais Kandavas novada svētkalns ir Matkules Baznīckalns, kas atrodas 200 metrus no Buses pilskalna, Imulas upītes kreisajā krastā. Kalniņš ir 7 - 15 metrus augsts, un tā plakums aizņem ap 100 kvadrātmetrus. Kā to 1937. gadā noskaidrojis arheologs Eduards Šturms, Baznīckalna plakums noklāts ar kaļķakmeņiem. Tādēļ nekādas cilvēku darbības pēdas kalnā nav konstatētas. Citos Kurzemes svētkalnos, kas nebija bruģēti ar akmeņiem, izrakumos konstatētas ugunskuru bedres ar trauku lauskām un dzīvnieku kauliem - sakrālo mielastu paliekām.

Kalnmuižai vistuvākais pilskalns ir Čāpuļu pilskalns, saukts arī par Cikuntes pilskalnu, kas gaisa līnijā atrodas apmēram 2 km no Kalnmuižas, Abavas labajā krastā pie Rīgas – Kuldīgas šosejas. Pilskalna garums ir apmēram 150 m, platums aptuveni 30 m. Augstākā daļa ir austrumu gals, kas paceļas 20 m virs apkārtnes; uz rietumiem kalns vienmērīgi pazeminās. Uz Abavas pusi kalna nogāze lēzena, bet uz strautu - stāva. Rietumu gals beidzas mitrā pļavā, un ir 12-15 m augsts. Pilsvietas pašā galā ir 3 m augsts pacēlums, kur, iespējams, atradies novērošanas tornis. Teika vēsta, ka pilskalna virsū esošajam mazajam uzkalniņam vidū atradusies bedre ar nelielu caurumu, kas bijis neizmērojami dziļš. Daudzas garas virves tur esot salaistas iekšā, bet dibens nav sasniegts. Caurumā esot ielaistas arī zosis, kas iznākušas laukā Abavā.

Cita teika par Čāpuļu pilskalnu vēsta sekojošo: "Vecos laikos uz minētā kalna bijusi pils. Pilī dzīvojis bezdievīgs kungs. Viņš pret saviem gājējiem visai necilvēcīgi izturējies. Neviens neesot drīkstējis tam pretī runāt, un kas to darījis, to vai nosītis. Kādu reizi -

pirmā Ziemassvētku vakarā - kungs ar saviem draugiem spēlējis kārtis un dzēruši kā negudri. Te ienācis vecs, vecs vīriņš un teicis, lai metot mieru, bet šie viņu izdzinuši laukā. Pēc necik ilga laika tas pats vecais vīriņš iegājis otru reizi un teicis, lai pielūdzot Dievu un ejot gulēt, bet šie vēl nīknāki viņu izdzinuši laukā, teikdami, ja vēl ienākšot, tad nositīšot. Viņi sākuši dzīvot vēl trakāki. Vecais vīriņš iegājis trešo reizi un teicis, ka viņiem jāmirstot dzīviem un pilij jānogrimst. Kungs paķēris savu zaraino nūju un gāzies vīrelim virsū. Bet tikko kungs gribējis sist, tā nav varējis roku pakustināt. Nu vīriņš teicis: "Tavai pilij līdz ar visiem taviem draugiem un tevi jānogrimst apakšzemē tavas bezdievīgās dzīves dēļ". Pils pazudusi - nogrimusi, tā, ka neviens neredzējis to grimstam".

Čāpuļu pilskalnā arheoloģiskie izrakumi nav veikti. Nejauši atrastas tikai akmens lode, akmens trauka lauskas, akmens ar viļņveidīgu virsmu un keramikas lauskas. Pilskalns tiek datēts ar 8. - 10. gadsimtu, un ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis.

Blakus Čāpuļu pilskalnam atrodas svētkalns, saukts par Lūgšanu kalnu. Apkārtējie iedzīvotāji stāstījuši, ka senos laikos kalnā upurēts dieviem. Ar mežu apaugušais kalniņš vēl nav arheoloģiski pētīts un turpina glabāt seno rituālu noslēpumus.

Somugru tautu apdzīvotajās teritorijās populārs bija akmeņu kulta. Akmens mītiskajā pasaules skatījumā simbolizē šo pasauli, kur savijas enerģija un matērija, vīrišķais un sievišķais, kā arī notiek labā un ļaunā sadursmes (Sasatika Dievs ar Velnu / Vidū jūras uz akmeņa). Jūra nozīmē izklienātās jeb smalkās matērijas pasauli, mirušo valsti, kurā notiek atdzimšana. Svētakmens kā centrs (vidus) noderēja kā rituālu vieta, kuru nolūks bija pasaules iemītnieku sazināšanās ar veļu valsti - aizsauli. Tādēļ šādi akmeņi visbiežāk tiek dēvēti par Velna akmeņiem, jo kristīgās ticības ietekmē par Velna jeb nelabā vārdu bija pārtapis baltu Velina - ziemas saules, nāves un atdzimšanas sfēras pārzinātāja vārds.

Lielākais un pazīstamākais svētkmens Kandavas novadā ir Melderu Velnakmens, kas atrodas apmēram 2 km uz ziemeļaustrumiem no Kalnmuižas. Akmens tiek dēvēts arī par Abavas Velnakmeni vai Baltākroga Velnakmeni, jo akmens tuvumā atradās Kalnmuižai piederošais Baltais krogs. Akmens izmēri ir samērā iespaidīgi: apkārtmērs - 15 m, augstums ziemeļu pusē - 1,9 m. Nelielajos arheoloģiskajos izrakumos 1976. gadā pie akmens tika atrasti 2. - 4. gadsimta bronzas aroces fragmenti. Zeme pie akmens sedza nelielu akmeņu krāvumu, kas bija izveidots, lai ērtāk varētu uzkāpt akmens mugurā. Iespējams, ka šo dižakmeni cilvēki kādreiz novietojuši uz vairākiem mazākiem akmeņiem. Ja tas patiešām tā ir, Melderu Velnakmeni varētu uzskatīt par seidu - somugru svētvieta, kādas vairumā ir sastopamas Somijas ziemeļos un Karēlijā. Novietojot dižakmeņus uz mazāku akmeņu paaugstinājuma - starp debesīm un zemi, iespējams, ticis pastiprināts svētkmens "centra" efekts.

Seno rituālu atskaņas ir saglabājis ticējums, ka Velnakmens varot piepildīt pie tā klusi domās izteiktās vēlēšanās, ja akmenim divreiz apiet apkārt saules gaitas virzienā, un vienreiz - pretēji saules gaitai.

Viena no teikām par Melderu Velnakmeni vēsta, ka Velns ar akmeni gribējis aizdambēt Abavu, taču pēdējā brīdī iedziedājies gailis un nelabajam bijis jānūk, nometot akmeni tagadējā vietā. Šī teika ir saglabājusi seno āriešu priekšstatus par tumšo Ļauno garu - Debesstēva un viņa noteiktās kārtības pretinieku (vēlme aizdambēt pēc Dieva gribas plūstošo upi). Nelabais ir pietiekoši varens, lai spētu izkustināt akmeni - pasauli un uz laiku izjaukt tajā pastāvošo kārtību, taču gaismas vēstneša - gaiļa sauciens spēj aizšķērsot viņa nodomus.

Pie Melderu Velnakmens senatnē, iespējams, atradies vesels svētvieta kompleks. Uz ziemeļaustrumiem no akmens, dziļas gravas smilšakmens kraujā atrodas Velna ala. Ala seno cilvēku pasaules skatījumā tika saistīta gan ar dzemdi, gan kapu - miršanu un atdzimšanu, kas nav iedomājamas viena bez otras. Šīs norises, kā arī pazeme un ūdeņi,

atradās Velina sievas Zemesmātes jeb Māras pārziņā.

Blakus Velna alai smilšakmens kraujā izdobts liels iedobums, kura forma atgādina olu vai dzemdi. Iespējams, ka senatnē Velnamens svēt vietās veikti iniciācijas vai pārtapšanas rituāli, kas sākušies alā, turpināti uz akmens un noslēgti uzkalniņā uz dienvidrietumiem no akmens (uzkalniņā 20. gadsimta astoņdesmitajos gados ierīkots tā arī neizveidotās slaloma trases pacēlājs). Rituālu mērķis, domājams, bijusi dalībnieku dziedināšana un garīgās izaugsmes veicināšana, alas kapā - dzemdē attīroties no ļaunā, pēc tam iegūstot zemes un debesu spēku uz akmens - pasaules, lai sasniegtu garīgo pilnību kalnā – debesīs.

Velna alas, sauktas arī par Melderu Velnalu un Kretuļa alu, garums ir 8,5 m, griestu augstums augstākajā vietā 1,6 m, platums 1 m, laukums 7 m². Gar alu tek strautiņš. Pie ieejas alas augstums ir 0,6 m, platums 0,45 m; dziļumā ala paplašinās un sasniedz 1,5 m augstumu un 1,2 m platumu. Tās labajā pusē ir neliela, zema kabata. Virs alas slejas 8 m augsta, stāva krauja. Pēc nostāstiem, 1905. gadā ala diviem cilvēkiem kalpojusi kā patvērumu no soda ekspedīcijas. Alas baltās smiltis esot pārdotas stikla fabrikai. Nostāsti arī vēsta, ka 1919. gadā alā pēc sešu baronu nošaušanas esot slēpušies sarkanie nemiernieki K. Kretuļa un J. Gricmaņa vadībā.

Cits svētakmens atrodas Imulas upes gultnē pie Lanksēdes ūdensdzirnavām, aptuveni 3 km uz dienvidaustrumiem no Kalnmuižas. Tas ir 1,6 m garais, 1,4 m platais un 0,8 m augstais Velnapēdas akmens. Akmens virspusē redzams 28 cm garš, cilvēka pēdai līdzīgs iedobums. Daudzos citos Ziemeļkurzemes pēdakmeņos iedobti ne tikai cilvēku, bet arī dzīvnieku, visbiežāk kazu vai govju pēdu nospiedumi. Teikās minētais, ka šīs pēdas iemīnīs Velns, pārstaigājot pasauli vai mūkot no gaiļa dziesmas pārtrauktajiem Amulas un Imulas savienošanas darbiem, nesniedz izskaidrojumu akmeņu senajai nozīmei. Iespējams, ka ar pēdu iedobumiem iezīmētas attiecīgā akmens dziednieciskās īpašības

cilvēkiem vai dzīvniekiem, un šādi akmeņi uzskatīti par “spēka vietām” - dzīvības enerģijas devējiem.

Par Lanksēdes apkārtnes intensīvo apdzīvotību senatnē liecina divi senkapi. Netālu no "Arāju" mājām. ap 20.gs. sākumu Lanksēdes muižas kalpi, zemi apstrādājot, netālu no veco Lanksēdes dzirnavu pamatiem uzaruši kaulus. Uz arkla spīles esot uzķēries galvaskauss. Atrasti arī vara gabali zaļā krāsā un gredzeni. Šo vietu 1976. gadā apskatījis vēsturnieks Juris Urtāns, tomēr senkapus datēt vai to robežas noteikt bez izrakumiem nebija iespējams.

Starp bijušajām Lanksēdes dzirnavām un Arāju mājām atrodas valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis – Lanksēdes senkapi. Tie uzieti 20.gs. sākumā un tiek datēti ar 9. - 12. gs. 1928. gadā Raula Šnores vadībā arheologi šeit veikuši nelielus kontrolizrakumus, kuros atrasti kaklariņķi no vairākām bronzas stieplītēm, gredzens, kurš atgādināja vairogu, aproces, šķiltavas, bultu uzgaļi, naži, zobeni un cirvjī, kas ir tipiskas kuršu senlietas.

1230. gada decembrī deviņi Abavas baseina kuršu pilsnovadi, kuru vidū bija arī Kalnmuižas tuvumā esošie Matkules, Vānes un Kandavas pilsnovadi, noslēdza miera līgumu ar krustnešiem – Rīgas bīskapiju, Rīgas pilsētu un Zobenbrāļu ordeni. Saskaņā ar šo līgumu, kuršiem bija jāpieņem kristīgā ticība, jāuztur garīdznieki un jāpiedalās karos pret pagāniem. 1231. gada 17 janvārī pēc satura līdzīgu līgumu vienpadsmit Abavas baseina un Ziemeļkurzemes pilsnovadi noslēdza ar Romas pāvesta sūtni Alnas Balduīnu, turklāt līgumā tika uzsvērts, ka jaunkristītie kurši nebūs pakļauti nevienam citam, kā vienīgi pašam pāvestam. Zobenbrāļu ordenis šādai pāvesta politikai pretojās ar bruņotu spēku, un vēlākajiem pāvestiem, lai neizraisītu konfliktus pašu krustnešu vidū, nācās piekāpties. 1253. gada 4. aprīlī virskundzību Kurzemē sadalīja jaunie zemes virskungi – Livonijas mūku - bruņinieku ordenis un Kurzemes bīskaps. Saskaņā ar šo līgumu,

Kalnmuīžas apkārtnē – Pedvāle, Sabile, Kandava un Matkule nonāca Livonijas bruņinieku ordeņa valstī.

3. Pirmie Kalnmuīžas valdītāji – Tapelnu dzimta

Livonijas bruņinieku ordeņa valdīšanas laikā Kurzemē (1253. - 1561.g.) muižas kā atkarīgu zemnieku apstrādāts privātīpašums vēl nepastāvēja. Ordeņa valstī arī nebija saimnieciski un militāri ietekmīgu muižnieku kārtas, kas varētu zemeskungam uzspiest savu interešu legalizāciju. Kā vēlāko muižu saimnieciskie un juridiskie iedīgļi Livonijas valstī veidojās lēņa saimniecības. Tā bija saimnieciski izmantojama zeme vai citi objekti – krogi, dzirnavas, mājas miestos, kurus Livonijas ordeņa priekšnieks – mestrs piešķīra mantojamā dienesta valdījumā ar noteikumu, ka lēņa valdītājs - vasalis jeb lēņavīrs - pildīs karadienestu vai administratīvo dienestu ordeņa labā. Izņemot dienesta pienākumus, nekādas kļaušanas un nodevas ordeņa labā lēņavīram nebija jāpilda. Uz lēņa zemes lēņavīrs varēja nomināt bezzmniekus, kas par zemes lietošanu pildīja kļaušanas vai maksāja nodevas lēņavīra, tomēr nebija personiski atkarīgi no viņa. Ja lēņavīrs nepildīja lēņa pienākumus vai mira, neatstājis dēlus, lēnis atgriezās zemeskungam, t.i., Livonijas ordeņa īpašumā.

13. - 14.gs. Livonijas ordenis, lai noskaņotu Kurzemes vietējos iedzīvotājus sev labvēlīgi un iesaistītu tos savā dienestā, plaši praktizēja lēņu piešķiršanu vietējiem iedzīvotājiem, sevišķi sabiedrības virsslānim – vecajiem un labiešiem. Pie vietējās izcelsmes lēņavīriem pieskaitāma arī Kalnmuīžas teritorijas pirmo valdītāju – Tapelnu dzimta. 16. gadsimta dokumentos minētā dzimtas vārda forma *Tapelni* (vāc. *Tappeln*, arī *Tapplen*), visticamāk, ir vārda vāciskošanās. Paši lēņavīri un viņu tautieši dzimtu, domājams, saukuši par Tāpeļiem vai Tāpiļiem. Šāda - senāka vārda forma sastopama 1917. gadā sastādītajā vācu armijas kartē, kur iezīmēts Tapilciems, kas atradies starp Čāpuļu pilskalnu un Abavu. Laika gaitā tautas mutē Tāpiļu dzimtas vārds varēja pārtapt par Čāpuļiem.

Tapelnu lēņa zemes robežas pirmoreiz minētas 1493. gadā, tomēr dzimtas pirmsākumi meklējami daudz tālākā senatnē. Lai gan Čāpuļu pilskalns nav arheoloģiski pētīts, svētkalna - Lūgšanu kalna atrašanās blakus pilskalnam rosina izteikt minējumu, ka te atradies seno kuršu pilsnovada centrs. Pilskalna atrašanās uz Tapelnu lēņa zemes varētu liecināt par viņu izcelsmi no kristietībai lojālajiem kuršu vecajiem, kam ordenis mēdza izlēnot viņu pilis.

16. gadsimta sākumā bija izcēlies konflikts starp Tapelniem un viņu kaimiņu, vācu lēņavīru Jakobu Franku par kādu zemesgabalu Abavas kreisajā krastā pie Rīgas ceļa (tagadējās Rīgas – Kuldīgas šosejas) – Ošukalnu (iespējams, tagadējo Greiļa kalnu). Pirmais dokuments šajā zemesstrīda procesā ir 1510.g. 9. septembrī sagatavotais Kuldīgas notāra Laurentija Eicsprehta akts par robežu apskati un liecinieku noklaušināšanu robežu strīda lietā starp Tapelniem un Jakobu Franku. Kā bija ierasts robežu strīdu izšķiršanā viduslaikos, notārs aptaujāja gados vecākos vietējos iedzīvotājus. Uz Tapelnu lēņa zemes dzīvojošie zemnieki (Tapplische Bauer) vienprātīgi apgalvoja, ka strīdīgā vieta pie kalna blakus Rīgas ceļam, kur ierīkota kupica, saucas Ošukalna zeme.

Ar vietas nosaukuma noskaidrošanu nepietika strīda par zemi atrisināšanai, un tas turpinājās 1512. gadā. 1512. gada 18. aprīlī sastādītajā protokolā ietekmīgākie apkārtnes vācu lēņavīri - bruņinieks Johans no Altenbokumas, Hermanis Lamsdorfs un Dīriks Butlars apliecināja, ka viņi nozīmēti par šķīrējiem ilgstošajā strīdā par zemi starp Jakobu Franku un Kandavas fogta apgabalam piederošajiem Tapelniem (*Tapplische*), kā arī Lanksēdes zemniekiem, kas agrāk piederējuši Frankam. Vispirms šķīrēji devās uz strīdīgo zemi, kas saukta Beste, kur Kuldīgas komtura zemnieki apgalvoja: viņi dzirdējuši no saviem vecākiem un vecvecākiem, ka Bestes un Vinkeļa zeme pieder Frankam, bet Tapelni šo zemi ir zaudējuši dēļ zādzībām un citām noziedzībām, arī dēļ nepiedalīšanās karagājienā, kādēļ viņu lēņa tiesības ir kritušas atpakaļ lēņa kungam. Šie zemnieki arī apgalvoja, ka vairs nav palicis dzīvs neviens īstens Tapelnu zemes un vārda mantinieks, bet tagadējie Tapelni visi ir ienācēji, kas visiem esot labi zināms. Kad šķīrēji aizjāja uz nākamo strīdīgo zemesgabalu, Tapelni uz jautājumu, kā sauc šo vietu, apgalvoja, ka tā ir

Oškalna un Viņķeles zeme. Savukārt Jakobs Franks apgalvoja, ka Oškals un Viņķele ir izlēnota viņam, un pieprasīja izskatīt viņa lēņa grāmatu. Uz to Kandavas fogts (ordeņa bruņinieks, apgabala pārvaldnieks un tiesnesis), kurš arī piedalījās apskatē un liecinieku iztaujāšanā, teica, ka Tapelniem ir vecāka lēņa grāmata, un tai ir jādod priekšroka. Par to izcēlās strīds starp fogtu un Franku. Visbeidzot fogts teica: “Jakob Frank, jūs labi zināt, kam jūs zemi esat brīvi pārdevis bez ierunām, un, ja kādam kas ir pārdots, tad to nedrīkst atpakaļ atgriezt, ir sevišķi, ja par to jau ir samaksāts.” Pēc robežu apskates fogts ar tiesnešiem jāja uz Tapelnu ciemu, kur Kandavas kumpāns jeb fogta vietnieks Heinrihs Hēvels visu klātbūtnē teica, ka viņam zemnieki esot teikuši: nav taisnība, ka strīdīgais zemes gabals pieder Frankam.

Šie dokumenti liecina, ka Jakobs Franks negodīgā ceļā mēģinājis atdabūt Tapelniem kādreiz pārdotu zemesgabalu, kaut kādā veidā – ar draudiem vai uzpirkšanu – iespaidojot zemniekus, kas pat apgalvoja, ka Tapelni nav īsteni lēņavīri un savas lēņa tiesības zaudējuši noziegumu dēļ. Iespējams, šīs melīgās liecības tika izmantotas 16.gs. vidū, kad ordeņa mestri ar Tapelnu zemi sāka izrīkoties kā ar bezsaimnieka lēni.

1559. gada 1. maijā Livonijas ordeņa mestrs Vilhelms Firstenbergas apstiprināja Cēsu rakstvedim Johanam Frikem viņa sievastēva Bernda Holtsagena muižiņu (vēlākā Firkspedvāle pie Sabiles). Turklāt mestrs Frikem, viņa sievai un mantiniekiem izlēņoja plašas teritorijas Sabiles apkārtnē – Viecīšu ciemu un piecas saimniecības no Kandavas apgabala Tapelnu ciema: Andra Sudmaļa, Andreja Bukiņa, Bendeļa Zeltiņa, Pāvila un Indriķa mājas, kā arī muciniekam Andrejam piederējušo krogu Kandavā. Kā minēts lēņa grāmatā, šos objektus Johanam Frikem pirms došanās sūtniecībā uz Maskavu esot apsolījis izlēņot iepriekšējais mestrs Heinrihs Gālenis.

Šo izlēņojumu 1560. gada 8. februārī apstiprināja pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers, turklāt lēni papildinot ar pusarkla lielu zemesgabalu pie Sabiles.²³ Šāda rīcība, vērtējot pēc ordeņa lēņa tiesībām, bija klaji nelikumīga, jo apdzīvotus lēņus, ja tiem bija mantinieki un lēņavīri pildīja savus pienākumus, izlēņot nedrīkstēja.

Lai gan Tapelni mīļa miera labad varēja samierināties ar netaisnību, jo nebija taču atņemta visa zeme, viņi to nedarīja. 1563. gada 4. aprīlī hercoga tiesa Rīgā izskatīja lietu par Tapelnu sazvērestību pret Johanu Friku ar nolūku viņu nogalināt. Fakts, ka lieta izskatīta augstākajā instancē, liecina par tās sevišķo svarīgumu.

Tā kā ir saglabājies tikai tiesas spriedums, nav iespējams noskaidrot, vai šādai apsūdzībai patiešām pastāvējis reāls pamats, jebšu lieta ir Frika safabricēta, lai aizvāktu no ceļa likumīgos zemes valdītājus. Dokumentā Tapelni dēvēti vairs pat ne par brīvzemniekiem, bet vienkāršiem zemniekiem (*Tapplische Bauren*). No hercoga padomniekiem sastāvošā tiesa nolēma sazvērestības organizētājus - Tapelnu Lielo Andri, divus brāļus Celdus un Detlavu (*Grosse Andres, Zelder, Zelder sein Bruder, Detlaff*) "pārējiem utubungām par biedinājumu" sodīt ar nāvi kā slepkavas, bet pārējiem Tapelniem atņemt viņu brīvības un kā klaušu zemniekus piedalīt hercoga Kandavas muižai. Starp citu, Tapelniem tika atņemtas arī ieroču nēsāšanas tiesības. Johanam Frikam, kurš no sazvērnieku slepkavīgajiem nodomiem nemaz nebija cietis, tiesa kā "sāpju maksu" piešķīra gan Tapelnu zemes aiz Abavas (vēlāko Kalnmuižas teritoriju), gan Tapelnu zirgus un pajūgus, gan zvejas tiesības Abavā.

Ievērības cienīgs ir fakts, ka starp sazvērestības organizētājiem, kas notiesāti uz nāvi, minēts arī kāds Lambsdorfs (*Lamsdorff*) - domājams, Tapelnu kaimiņš, ievērojamai dzimtai piederīgs vācu lēņavīrs. Lambsdorfu dzimtu 1620. gadā Kurzemes bruņniecības tiesa kā vienus no pirmajiem atzina par pilntiesīgiem Kurzemes hercogistes dižciltīgajiem. Šis gadījums liecina, ka ne visi vācu muižnieki, cerot tikt pie zemes un dzimtcilvēkiem, atbalstīja Livonijas ordeņa likvidētāju Gothardu Ketleru. Vismaz viens no šiem vācu lēņavīriem ir pat ziedojis savu dzīvību cīņā par taisnību.

Samērā izsmeļošas ziņas par Tapelnu kādreizējo godību, kas pilnībā nebija zudusi arī

dzimtbūšanas gados, sniedz hercoga Kandavas muižas 1699. gada vaku grāmata. Tapelnu zemnieki (*Tapplische bauern*) tajā izdalīti kā atsevišķa grupa, kas apstrādāja Tapelnu pusmuižu. Tapelni šajā laikā apdzīvoja un apsaimniekoja 16 mājas tagadējā Kandavas novadā, abos Abavas krastos: Bēnes-Anšus, Palodes, Buses, Rēžniekus, Zeltiņus, Kalēj-Zemniekus, Jāņ-Kroģer-Zemniekus, Kortzemniekus, Kuprus, Paur-Jēkabus, Anškroģerus, Jaunviļumus, Rēdeniekus, Mač-Zemniekus, Rūmeniekus, Šķērstēnus. Anškroģeru saimnieks Jurgis bija Tapelnu pusmuižas vecākais. Visām saimniecībām kopā bija 14 arkli jeb aptuveni 300 ha aramzemes, 21 zirgs, 3 vērši un 22 govis. Šie dati, kā arī fakts, ka Tapelnu saimniecību lielākajai daļai aramzeme bija mērāma 1 līdz 2 arklos, ierindoja Tapelnus turīgāko Kandavas muižas saimnieku skaitā. Klaušas un nodevas gan Tapelņiem bija jāpilda tādas pašas kā citiem hercoga muižu jeb domēņu zemniekiem.

4. Kalnmuižas īpašnieki 16. - 17.gs. - Friku, Bergu un Vīgantū dzimtas

Pēc Livonijas ordeņa sabrukuma un Kurzemes – Zemgales hercogistes izveidošanās 1562. gadā Kurzemē strauji mainījās gan sociālpolitiskās attiecības, gan muižu juridiskais statuss. 1570.g. izdotā hercoga Gotharda Ketlera privilēģija bijušos lēņus atzina par pilnīgu privātīpašumu, ko var brīvi mantot pa vīriešu un sieviešu līniju, pārdot, dalīt un iekļāt. Muižniekiem tika piešķirta pilna tiesas vara pār zemniekiem, kas dzīvoja uz muižas zemes, ieskaitot tiesības piespriest nāvessodu. 1617. gadā izdotajā hercogistes pamatlikumā - Kurzemes statūtos – zemnieki tika pielīdzināti senās Romas vergiem un kļuva par muižas kustamā inventāra sastāvdaļu. Vienīgais noteicējs pār dzimtzemnieka personu un viņa darba augļiem bija muižas īpašnieks.

1643. gadā noslēdzās Kurzemes dižciltīgo korporācijas jeb bruņniecības sola veidošanās. Uzņemot dzimtas bruņniecības solā, pirmkārt tika ņemta vērā dzimtas izcelsme no Vācijas dižciltīgajiem. Pēc korporācijas izveidošanās tanī ietilpstošo dzimtu locekļi kļuva par vienīgo politiski pilntiesīgo sociālo grupu hercogistē – vienīgi dižciltīgie drīkstēja piedalīties Kurzemes hercogistes likumdošanas sapulcē - landtāgā, turēt īpašumā muižas, nemaksāt nodokļus bez savas piekrišanas.

Starp Kurzemes hercogistes muižu īpašniekiem noritēja nemitīgi robežu strīdi, jo robežas kartēs nebija iezīmētas, bet senās robežu zīmes – lieli koki, akmeņi un kupicas – dabā vairs nebija atrodamas. 1594.g. 29. oktobrī hercoga norīkota komisija izšķīra robežstrīdu starp mannrihteru (muižnieku tiesnesi) Klausu Franku kā sūdzētāju un Johana Frikes pēcteci Vedigu Friki, un vairākiem Sabiles draudzes dižciltīgajiem kā atbildētājiem. Vēlākos laikos dokumentam pierakstīta marginālija, kura vēsta, ka šis dokuments ir robežu izlīgums starp Matkuli un Kalnmuižu.

17.gs. sākumā Friku muiža tika sadalīta starp Vedigu Friki un viņa māti, tādējādi izveidojoties vēlākajai Kalnmuižai un Lanksēdes muižai Vediga daļā un Viecīšu muižai mātes daļā.

Kalnmuižas daļas īpašnieki 17.gs. gaitā samērā bieži mainījās. Vedigs Frike muižu pārdeva Oto Krumesam. Savukārt 1647.g. 17. aprīlī ritmeistars (jātnieku apakšvirsnieks) un Viecīšu dzimtkungs Oto Krumess pārdeva Polijas karaliskajam pulkvedim, Kabiles dzimtkungam Ādamam Bergam savu Viecīšu dzimtmuižu, kuru viņš savulaik bija nopircis no nelaiķa Heinriha Frikes un viņa mātes Dorotejas kopā ar krogu Sabilē un visiem dokumentiem par 25 300 poļu florēniem.

1650.g. 19. oktobrī hercoga norīkota komisija atjaunoja agrāko lēmumu par Klausu Franka un Vediga Frikes strīdu, kas skāra Viecīšu un Lanksēdes pašreizējos īpašniekus: pilskungu Ādamu Bergu un landrātu (hercoga padomnieku) Kristoferu Vīgantu.

Viecīšu un Lanksēdes muižu īpašnieki bija hercogistes mērogā ievērojamas un ietekmīgas personas. Kristofers Vīgants bija viens no četriem, muižnieku ievēlētiem hercoga padomniekiem, kuru rokās atradās faktiskā vara hercogistē. Savukārt pulkvedis Ādams Bergs kopš 1658.g. bija Kandavas pilskungs (*Hauptmann*) – apgabala pārvaldnieks un tiesnesis. Viņa amata laikā Kandavas pils un miests 1659.gadā piedzīvoja postošu zviedru armijas uzbrukumu pulkveža Brennera vadībā.

17.gs. 2. pusē Vīgantiem piederošā Kalnmuižas un Lanksēdes daļa nenoskaidrotu iemeslu dēļ tika sadalīta divos īpašumos. Nav zināms, kā tika saukta vēlākā Kalnmuiža, jo Kalnmuižas (*Hohenberg*) vārds dokumentos parādījās tikai 1724. gadā, kad tā jau bija nonākusi Brukenu – Foku īpašumā. Tiešā tulkojumā no vācu valodas *Hohenberg* nozīmē Augstkalne, tāpēc iespējams izteikt minējumu, ka muižai nosaukums izvēlēts pēc augstā kalna Abavas senlejas malā, kur tika uzbūvēta kungu māja. Iespējams, sāds muižas nosaukums parādījās līdz ar muižas centra izbūvēšanu.

5. Kalnmuižas īpašnieki 1710. - 1896.g. - fon Brukenu – Foku dzimta

18.gs. sākumā vēlākā Kalnmuiža atradās kādas Vīgantes īpašumā. Vīgante muižu bija ieķīlājusi Polijas karaļa armijas majoram Oto Georgam Brukenam – Fokam. Tā kā viņa ķīlu izpirkt nespēja, ap 1710. gadu muiža nonāca Oto Georga Brukena – Foka īpašumā.

5.1. Vispārīgas ziņas par dzimtu

Brukenu – Foku jeb Brukenu, sauktu Foku (vāc. *Brucken, genannt Fock*), dzimtas saknes meklējamas Vācijas zemēs Lejassaksijā un Vestfālē. Jau 914.g. Brukenu dzimta minēta kā Braunšveigas hercoga atbalstītāja cīņā pret ķeizaru Konrādu. Saskaņā ar dzimtas leģendu, Livonijas zara ciltstēvs **Engelberts Brukens** kuģī vedis karavīrus Livonijas ordenim uz Rīgu. Vētrā pie Rīgenas salas kuģis zaudējis visus mastus un takelāžu, izņemot priekšējo mastu jeb fokmastu. Ar šī masta palīdzību Brukenam izdevies izglābt kuģi un ļaudis. Tādēļ Livonijas ordeņa mestrs Volters no Pletenbergas viņam piešķīris goda pavārdu Foks un lēņa muižu Terpentiņus (*Terpentinaen*) Vidzemē pie Cēsīm. Vēlāk šī muiža ieguva Foku muižas (*Fockenhof*) nosaukumu.

Ciltstēvs Engelberts, precējies ar Margaretu fon Blombergu no Jāmaiķu muižas (tagad – Kuldīgas novadā), vēl bija dzīvs 1559.gadā. No viņa dēliem dzimtu turpināja tikai **Engelbrehts**. 1625.g. 8. jūlijā Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs viņam izlēņoja arī Zādzes (*Saadsen*) muižu Vidzemē. Engelbrehts bija precējies ar Margaretu fon Krumesu un atradās Zviedrijas administratīvajā dienestā kā Lielvārdes pilskungs.

Engelbrehta dēls **Georgs** valdīja arī Priekules un Satiķu muižas Kurzemes hercogistē. Viņš bija Zviedrijas gvardes majors un atgriezās mājās no dienesta, kad viņa radnieki Foku muižu un Zādzei jau bija pārdevuši.

Georga dēls, Polijas armijas majors **Oto Georgs** bija Kalnmuižas pirmais īpašnieks. Viņa dēlam **Oto Kristianam** bija pieci dēli, no kuriem tikai **Johans Georgs** (miris 1798.g.) turpināja Brukenu – Foku dzimtas Kalnmuižas līniju.

Citu dzimtas Kurzemes atzaru ciltstēvs, Oto Georga brālis **Kristofs Johans** bija Zviedrijas gvardes leitnants, Lielsatiķu, Sabiles un Celodes muižu dzimtkungs. Viņa dēls Kristofs Johans (1660 – 1750) dienēja kā kapteinis Polijas armijā. Viņš mantoja Gala muižu (*Endenhof*) pie Sesavas no savas pirmās sievas Kristīnes fon Tīzenhauzenas. Savukārt viņa dēls Heinrihs Leopolds (1724 – 1803) bija Mārcenes muižas dzimtas līnijas dibinatājs, kas sadalījās Staces, Jāteles, Satiķu un Mārcenes līnijās vēlākajā Kuldīgas un Aizputes apriņķī. 18.gs. dzimtas īpašumā atradās arī Remtes un Kapeles (*Cappeln*) muižas tagadējā Saldus novadā.

Gerharda Kristofa Brukena – Foka (1753 - 1817), Jāteles dzimtkunga, Prūsijas karaliskās armijas kapteiņa brāļi kļuva par dzimtas Prūsijas līnijas aizsācējiem. Kazimirs (1751-1817), Prūsijas karaliskās armijas kapteinis, bija precējies ar grāfieni Jūliju fon Lēndorfu un kļuva par Štacenes dzimtkungu Prūsijā. Heinrihs Ernsts (1759 - 1829) Prūsijas karaliskās armijas majors, bija Štukenas dzimtkungs Brandenburgā. 19.gs. pirmajā pusē Brukenu – Foku dzimtas atzaru piederīgie dzīvoja vairākās zemēs -

Kurzemē, Prūsijā un Zviedrijā.

LVVA esošie dokumenti liecina, ka kāds Brukenu – Foku dzimtas atzars 18. - 19.gs. pastāvējis arī Kauņas guberņā Lietuvā. Senākais no šiem dokumentiem ir 1777.g. 25. maijā izdotā Polijas karaļa Staņislava Augusta ceļa grāmata viņa karaspēka vicepulkvēdim **Georgam Aleksandram Ernstam fon Brukenam – Fokam**.

Brukenu – Foku dzimtas ģerbonī attēloti: zelta laukumā nolauzts un apdedzis baļķis ar 3 zaļām lapām, no kurām vidējā ir uzplaukusi, malējās – līdz galam neuzplaukušas. Uz bruņucepures divi apdeguši koka zari. Šāds ģerbonis dzimtas locekļu zīmogos izmantots vizmaz kopš 18.gs. sākuma.

Dzimtas locekļiem Kurzemē piederošās muižas bija nelielas. Iespējams, tādēļ Brukeni – Foki Kurzemes hercogistē nespēja iegūt nedz turību, nedz ievērību, un praktiski visi dzimtas vīrieši centās iegūt atalgojumu un slavu, dienot ārzemju armijās. Kurzemes bruņniecības solā Brukenu – Foku dzimta tika uzņemta tikai 1841.g. 10. maijā un ierakstīta Kurzemes dižciltīgo dzimtu sarakstā jeb matrikulā ar 122. numuru.

Lai arī Brukeni – Foki nebija oficiāli atzīti par pilntiesīgiem Kurzemes dižciltīgajiem, 18. gadsimtā Brukenu – Foku dzimtas locekļus Kurzemes iedzimtie dižciltīgie uzskatīja par sev līdzīgiem dēļ viņu veiktajiem nopelniem Kurzemes muižniecības labā. Tā 1718. gadā Kristofers Johans fon Brukens – Foks bija Kurzemes muižniecības deputāts Polijā, lai nokārtotu Veisenfelsas hercoga prasības lietu pret Kurzemes muižniecību.

5.2. Brukenu – Foku dzimtas Kalnmuižas līnija

Pirmais Kalnmuižas īpašnieks no Brukenu – Foku dzimtas, karaliskais Polijas armijas leitnants **Oto Georgs Brukens – Foks** laikā, kad viņam vēl nebija savas muižas, 1699.g. strādāja par hercoga Ozolmuižas (netālu no tagadējā Tukuma) pārvaldnieku. Viņš Tukuma pils zemniekam Ansim bija atņēmis rudzu kaudzi, ko Kurzemes hercogs Ferdinands 1699.g. augustā pavēlēja atdot.

Ap 1710. gadu Oto Georgs bija uzdienējies par Polijas armijas majors un tiesas ceļā bija ieguvis . Kalnmuižu no fon Vīgantes (*Wigantin*) par nenomaksātiem parādiem.

Oto Georga dēls **Georgs Heinrihs fon Brukens – Foks**, Krievijas ķeizarkār armijas majors. 1725.g. 3. janvārī nopirka Kalnmuižu no sava tēva par 9250 florēniem, no kuriem 4000 florēnus bija jāsamaksā kā mantojuma daļu jaunākajam brālim, Krievijas ķeizara dienestā esošajam Oto Kristianam Reihnolds. Georgs Heinrihs uzņēmas uz sevi arī ar Kalnmuižu nodrošinātos parādus: 1000 florēnus Heringa mantiniekiem un 250 florēnus baronam Ketleram.

Oto Kristians Reinholds savu mantojuma daļu bija saņēmis jau agrāk, par ko 1724.g. 3. janvārī Kalnmuižā izrakstīja kvīti. Šinī dokumentā pirmoreiz minēts Kalnmuižas nosaukums.

Georga Heinriha dēls **Johans Ulrihs Georgs Brukens – Foks**, Hesenes grenadieru gvardes leitnants, Virtembergas armijas ritmeistars, Polijas armijas majors, ir dzimis 1735.g. 13.jūlijā, miris 1798.g. 8. aprīlī Kalnmuižā. Viņa pirmā sieva bija Sibilla Doroteja Agnese fon Funka (*von Funck*). Otrā sieva Marta, dzimusi Heikinga, dzimusi 1749.g., mirusi 1798.g. Kalnmuižā. Martas māte Anna Sibilla Heikinga, dzimusi fon Reke (*von Recke*) no Jaunpils, dzimusi 1724.g., mirusi 1798.g. Kalnmuižā.

1759. gada 12. janvārī Darmštātē Hesenes landgrāfs Ludvigs paziņoja, ka Johans Georgs fon Foks, kurš četrus gadus ir dienējis kā leitnants viņa leibgrenadieru korpusā, pēc viņa lūguma tiek no dienesta atbrīvots, un sniedza par Johanu Georgu vislabākās atsauksmes.

1768.g. 24. jūnijā Johans Ulrihs Georgs no Kristofa Frīdriha fon Firksa nopirka Lanksēdes muižu. Kopš tā laika Kalnmuiža un Augšas un Lejas Lanksēde bija vienots nekustamais īpašums.

Johana Ulriha Georga dēls **Vilhelms Georgs fon Brukens – Foks**, Prūsijas karaliskās kājnieku gvardes leitnants, dzimis 1769.g. 22. jūlijā, kristīts Sabilē. 1799.g. 17. janvārī

Grenčos salaulājies ar Johannu Doroteju cum Bergi (*zum Berge*) no Medenes muižas (tagad Daugavpils novadā), dzimušu 1780.g. 9. novembrī Grenčos. Miris 1825.g. 18. martā, apbedīts Kalnmuižā. Sieva mirusi 1870.g. 28. novembrī, apbedīta Kalnmuižā.

1788.g. viņš kopā ar tēvoci Arnoldu Brukeni – Foku no Iģenes muižas devies uz ārzemem, lai iestātos Prūsijas dienestā. 1791.g. 13. janvārī Berlīnē Vilhelms Georgs ieguva Prūsijas karaļa gvardes pulka fēnriha (apakšvirsnieka) patentu. 1791. gada 18. janvārī viņš saņēma vēstuli no dzimtenes, kurā tēvs sūdzējās par slikto ražu pagājušajā gadā un lielajiem izdevumiem muižniecības tiesas procesiem ar hercogu un namniekiem, tomēr izteica prieku, ka dēls kļūs par virsnieku, nosūtīja sveicienus no mātes un vecāsmātes, kā arī apsoliņa nākamajā mēnesī dēlam nosūtīt 105 dukātus - pusgada uzturādu. 1795.g. 5. janvārī Berlīnē Vilhelms Georgs saņēma Prūsijas kājnieku gvardes leitnanta dienesta pakāpes patentu. Nenoskaidroti apstākļi - iespējams, tēva slimība, lika viņam atgriezties dzimtenē un virsnieka karjeru nomainīt pret muižas apsaimniekošanu. 1795.g. 28. jūlijā Prūsijas karalis izdeva dokumentu, ar kuru pēc paša lūguma atbrīvoja leitnantu Vilhelmu fon Foku no Prūsijas karaliskā karadienesta, un apliecināja, ka dienestā viņš ir bijis uzticams, drosmīgs un kārtīgs, kādēļ karalis ar viņa dienestu ir apmierināts. 1795.g. 30. augustā Prūsijas kājnieku ģenerālleitnants fon Brineks izsniedza ceļa zīmi no Kēnigsbergas uz Kurzemi leitnantam fon Fokam un viņa kalpotājam Gotfrīdam Mosam. Ar Vilhelma – Geoga atvaļināšanos bija noslēgušies Kalnmuižas īpašnieku dienesti ārzemju armijās.

Vilhelmam Georgam bija meita **Emma**, precējusies baronese fon Osten - Zakena (*von der Osten – Sacken*), dzimusi 1804.g. 2. jūnijā, kristīta Sabilē, precējusies 1827.g. septembrī Sabilē, mirusi 1829.g., apbedīta Kalnmuižā.

Otra Vilhelma Georga meita **Elizabete (Betija)**, precējusies baronese fon Klopmane (*von Klopmannn*), dzimusi 1806.g. 12. jūnijā, kristīta Sabilē, precējusies 1828.g. februārī Sabilē. Mirusi 1884.g., apbedīta Kalnmuižā.

Vilhelma Georga dēls **Eduards Frīdrihs fon Brukens – Foks** dzimis 1818.g. 9. jūlijā. Pirmajā laulībā ar Olgu Karla meitu fon Butlaru (*von Buttlar*) viņš stājies 1843.g. 26. septembrī Lielkrūtē, bet šķīries 1846.g. 3. septembrī. Otrajā laulībā stājies 1853.g. 26. jūlijā Lipaiķu baznīcā ar Angeliku Johannu, dzimušu baronesi fon Klopmani (*von Klopmann*) no Vilgāles muižas (tagadējā Kuldīgas novadā), dzimušu 1829.g. 18. novembrī. Miris 1894.g. 31. oktobrī astoņos rītā, nāves cēlonis – vājums, apbedīts 4. novembrī Kalnmuižā. Sieva Angelika mirusi 1895.g. 30. augustā, apbedīta Kalnmuižā. Eduards uzskatāms par tipisku muižnieku – lauksaimnieku: viņš visu mūžu nodarbojies tikai ar muižas apsaimniekošanu, un nav ieņēmis nekādus civilos vai militāros amatus, izņemot Sabiles draudzes priekšnieka goda amatu. Muižas apsaimniekošanu viņš veicis ļoti nopietni, vedot pedantisku grāmatvedību un reģistrējot visus dokumentus. Viņa vestās saimniecības grāmatas un dokumentu reģistri diemžēl saglabājušies ļoti fragmentāri.

Vienīgais Eduarda Frīdriha dēls **Georgs Frīdrihs Edmunds**, dzimis 1861.g. 1. aprīlī, ir miris zīdaiņa vecumā 1862.g. 1. jūlijā.

Vecākā Eduarda Frīdriha meita **Anna Johanna Elizabete** dzimusi 1855.g. 11. aprīlī. Par viņas dzīvi trūkst ziņu.

Otra meita **Helēna Emīlija Elizabete**, dzimusi 1856.g. 14. septembrī Kalnmuižā, 1892.g. 24. septembrī Kalnmuižā salaulāta ar baronu Frīdrihu Kristofu Emīlu fon Klopmani, Oskara un Jūlijas, dzim. Fokas, dēlu, dzīvojošu Kalnmuižā.

Eduarda Frīdriha trešā meita **Hedviga Emīlija Terēze**, dzimusi 1857.g. 8. decembrī. 1. laulībā ar fon Heikingu (*von Heicking*). 2. laulībā 1894.g. 25. jūnijā Kalnmuižā salaulāta ar Ferdinandu fon Korfu, mērniecības instruktoru Rēvelē [Tallinā], dzimušu 1854.g. Ārensburgā [Kuresārē], Sāremā salā.

Ceturtais meita **Marija Johanna**, dzimusi 1859.g. 11. augustā Kalnmuižā. 1886.g. 12.

augustā Sabiles mācītājs Glēzers Kalnmuižā viņu salaulājis ar Karlu Frīdrihu Reinholdu brīvkungu fon Firksu (*von Fircks*), Rolofas dzimtkungu, dzimušu 1853.g. 25. novembrī Talsos.

Eduarda Frīdriha piektā meita **Elīze Jūlija**, dzimusi 1862.g. 6. novembrī.

Sestā meita **Emma Friderike Auguste** dzimusi 1865.g. 18.decembrī Kalnmuižā. 1892.g. 16. oktobrī Kalnmuižā viņa salaulāta ar Johannesu Augustu fon Keisleru (*von Keussler*), Finanšu ministrijas ierēdni Pēterburgā, Dzērbenes (tagadējā Valmieras novadā) mācītāja dēlu, dzimušu 1843.g. 9. jūlijā.

Eduarda meitas Anna Johanna Elizabete un Elīze Jūlija, domājams, nav apprecējušās un mirušas pirms tēva un mātes, jo muiža pārdota samērā ātri pēc Angelikas nāves. Tas vedina domāt, ka Brukeni – Foku dzimtas locekļi muižā vairs nav dzīvojuši.

Iespējams, ar kādas no māsu fon Brukeni – Foku agrīnu nāvi saistīts nostāsts par Kalnmuižas kungu mājas spoku. V. Ošenberga vēsta, ka Kalnmuižas pilī spokojusies mirusi jauna meitene. Viņa “bijusi vecā pilskunga meita, slimojusi ar tuberkulozi, dzīvojusi pils augšējā stāvā aiz lielās verandas un staigājusi pa lielajām kāpnēm pils galā. Vecāki meitu ļoti mīlējuši un, zinādami par neārstējamo slimību, veduši no ārzemēm daudz rotaļlietu, bet īsi pirms nāves 20. dzimšanas dienā dāvinājuši melnas laka kurpītes ar zelta sprādzītēm, kas, pa kāpnēm staigājot, skanējušas – krip, krip, krap. Un tā, lūk, melnajās nakts stundās varējis dzirdēt, kā vējā nopland meitenes tērps un – krip, krap – noskan kāpnēs. Varbūt vēl meitenes gars bija paslēpies pils augšējā stāva istabās, jo, arī no kapiem izraidīts, tas gaida siltumu un gaismu atgriežamies pilī. Freilene [Kalnmuižas īpašniece Herta Bredau] vienmēr nolika ziedus uz meitenes kapa, varbūt lūgdama netraucēt pils naktsmieru, kaut gan pati freilene tanī pils galā nedzīvoja.” V. Ošenberga stāsta arī par vācu baronu kapiem ar akmens balstiem un metāla konstrukcijām Kalnmuižas kapsētā, kas vairākkārt izraknāti, jo stāstīts, ka tur apbedīta jauna meitene, kurai kapā līdzī dotas zelta kurpītes un dārgas rotaslietas. Arī Hertas Bredau brāļameita Botilda Hofmane raksta, ka bērnībā par pils spoku ir dzirdējusi, tomēr spoks nekādā ziņā nav saistīts ar Bredau dzimtu.

6. Kalnmuižas īpašnieki 1896. - 1905.g. - fon Grahu dzimta

Pēc Eduarda un Angelikas fon Brukeni - Foku nāves muiža acīmredzot bija pailkusi bez īpašnieka, kas spētu to apsaimniekot uz vietas. Tā kā precētās meitas dzīvoja tālu no dzimtās muižas un bija labi nodrošinātas, vislietderīgākais solis bija viņām nevajadzīgās Kalnmuižas pārdošana.

1896.g. muiža tika pārdota augstam Krievijas impērijas ierēdnim – valsts padomniekam, Vladimira ordeņa kavalierim Gustavam Ferdinandam fon Grahem (*Gustav Ferdinand von Grache*) no Kazaņas Krievijā. Par viņu zināms maz. Gustava Ferdinanda sieva bija Viktorija, dzimusi Blosfelda, bet viņu meita Viktorija 1896.g. apprecējās ar Austroungārijas armijas kājnieku kapteini Alfrēdu Edleru fon Šenku.

Ferdinands Grahe mira pēc īsas slimības 81 mūža gadā, 1905.g. 29. martā. 2. aprīlī viņš apbedīts Kalnmuižas kapsētā. Turpat atrodas arī viņa sievas kaps.

7. Kalnmuižas īpašnieki 1905. - 1939.g. - Bredau dzimta

Pēc Ferdinanda Grahes nāves muiža tika pārdota Jakobam Bredau, pārvācotam latvietim un talantīgam lauksaimniekam no Īvandes (tagadējā Kuldīgas novadā). Viņa vārds sākotnēji bijis Jēkabs Priede. Viņš dzimis 1813. gadā Ēdolē un tika uzaudzināts kopā ar barona Bēra bērniem Ēdoles pilī. Ieguvis labu izglītību lauksaimniecībā, Jakobs kļuva par Ēdoles muižas pārvaldnieku. Pateicoties savam čaklumam un taupībai, viņš iekrājis prāvāku naudas summu.

Viņa dēls Peters Pauls Bredau dzimis Ēdolē un gribējis kļūt par ārstu. Tomēr vecāki neļāva viņam doties uz Tērbatu studēt, jo viņš bijis vienīgais bērns. Tā arī viņš kļuvis par lauksaimnieku. Peteram Paulam piederēja Mazīvandes un Sesiles muiža, kur viņš

izaudzināja četrus bērnus: Paulu, Ēvaldu, Viktoru un Hertu.

Pēc Ēdoles ev.-lut. baznīcas grāmatu ziņām, Ēdoles muižas lauksarga jeb lauku pārziņa Jēkaba Priedes un viņa sievas Grietas dēls Pēteris dzimis 1846. gada 8. augustā. Baznīcas grāmatas ieraksts vēl neliecina par pārvācošanos; arī kumāš jaundzimušajam stāvējuši latvieši: puisis Pēteris Šterns, būvmeistara sieva Ieva Frīdrihsberga un mūrnieks Ansis Jansons.

Saskaņā ar senākās Latvijas augstskolas - Rīgas Politehnikuma dokumentu ziņām, Peters Pauls Bredau no Īvandes ir dzimis 1879. g. 25. septembrī. Mācījies ģimnāzijā Rīgā, 1899.-1900. g. studējis Tērbatas universitātē; 1900.-1904. g. studējis Rīgas Politehnikumā un ieguvis lauksaimnieka diplomu; 1904.-1905. g. bija lopbarības meistars tēva muižā Sesilē; 1905.-1906. g. karadienestā; 1906.-1908. g. bijis lopbarības meistars tēva muižā; 1908.-1909. g. medicīnas students Leipcigas un Vircburgas universitātē; kopš 1909. g. - tēva īpašuma Kalnmuižas pārvaldnieks.

Peters Pauls Kalnmuižu mantojis ap 1908. gadu. Kad 1920. gadā notika muižu sadalīšana, viņš nodevis valstij 1000 ha zemes un paturējis neatsavināmo daļu - 50 ha. B. Hofmane atceras, ka Peters Pauls vienmēr eot labi sapraties ar zemniekiem, bieži apspriedies ar tiem un devis viņiem padomus, tādēļ muižas sadalīšanā zemnieki iestājās par to, ka viņš drīkstētu paturēt kungu namu ar klēti, riju, kūtīm un citām ēkām. Viņa Kalnmuižas daļai "ticis pielikts" nomnieks.

Peters Pauls mira 1930. gadā. Muižas neatsavināmo daļu mantoja meita Herta. "Freilene", kā apkārtnes zemnieki viņu saukuši, dzīvojusi pieticīgi: "Reizi mēnesī, palaižot lopu meitu brīvdienā, pati barojusi cūkas kūtiņā, kas atradās iekšējā pagalma malā stāvajā krasta nogāzē. Piecas govīs un zirgs stāvēja lielajā kūtī blakus rentnieka 20 govīm. Zirga barošana un lauku darbu uzraudzība bija muižkunga pārziņā. Muižkungs bija algots darbinieks, kas pārziņāja visus lauku darbus muižai piederošajos 50 hektāros."

Uz tuvējām pilsētām freilene, muižkunga pavadīta, izbraukusi ar zirga pajūgu, bet līdz Kalnmuižas kapiem gāja kājām, vasarā aizslēpusies aiz krāsaina saulesarga, un nesa ziedus uz savu vecāku kapiem. Herta Bredau visu mūžu palikusi neprecējusies, kam zemnieki raduši savu izskaidrojumu: “Īsto patiesību varbūt slēpj arhīvu materiāli, bet stāsta, ka muižas īpašnieces senči bijuši dzimtcilvēki, vecvectēvs kļuvis bagāts, nopircis Sesītes muižu un no Brieža kļuvis par Bredavu. Herta Bredava jaunībā draudzējusies ar latviešu izcelsmes Jaunās muižas mācītāju Reinsonu, taču vecāki šādai draudzībai stingri pretojās. Latviešus viņi uzskatīja par zemākas kārtas cilvēkiem, un meitai kā atlīdzību par zaudēto draugu nopirka Kalnmuižu.”

1939. gada rudenī Herta Bredau, līdzīgi daudziem tūkstošiem vācbaltiešu, izceļoja uz vācu okupēto Polijas daļu. V. Ošemberga apgalvo, ka uz Vāciju Herta aizbraukusi ar ciešu apņemšanos un pārliecību atkal atgriezties. Kalnmuižas bibliotēkas istabā palika grāmatas, kas tur glabājās arī kara laikā un tikai 1945. gada 10. maija vakarā tās pils priekšā sadedzināja. Kopā ar Hertu izceļoja arī viņas brālis Pauls. Herta Bredau 95 gadu vecumā mira Vācijā 1979. gadā.

Kalnmuižā 20. gs. 30.-tajos gados bieži viesojās Hertas brāļa Ēvalda trīs bērni, tostarp nozīmīgākā Kalnmuižas notikumu aculieciniece un mūsdienās visvecākā Bredau dzimtas piederīgā Botilde Hofmane. Viņa dzimusi 1924. g. 10. augustā Cēsīs, kur viņas tēvs bija vēstures un valodu skolotājs latviešu skolā. Ēvalds Bredau tur sāka strādāt 1920. gadā un pārliecinājās, ka nav vēstures mācību grāmatu latviešu valodā, tādēļ saviem skolniekiem pats sarakstīja grāmatu “Jauno laiku vēsture vidusskolām”, kas izdota Cēsīs 1922. gadā. 1932. gadā izdota otra Ēvalda Bredau sarakstīta grāmata “Gustavs Ādolfs”. Ē. Bredau miris Rīgā 1935. gadā.

Botilde Bredau gājusi latviešu skolā Rīgā, bet pēc izceļošanas 1939. gada rudenī - Pozenē. 1943. g. viņa sākusi studēt bioloģiju, bet pēc diviem gadiem studijas nācās pārtraukt, jo vajadzēja doties bēgļu gaitās. 1950. gadā Botilde apmetās Vācijas pilsētā Štutgartē, kur 1952. g. apprecējās ar vācbaltieti no Igaunijas Ērihu Hofmani un dzīvo arī

pašlaik. Viņai ir četri dēli un seši mazbērni.

Sarunā ar mazmeitu Paulu Hofmani 2009. gada martā B. Hofmane ar siltām jūtām atceras bērnībā pavadītās vasaras Kalnmuižā:

Vai tu vēl atceries, ko tu darīji savā 10 dzimšanas dienā?

Es vēl labi to atceros. Kā katru gadu vasaras brīvdienās mēs bijām mūsu vecvecāku muižā Kurzemē. Muižas nams atradās kalnā virs Abavas ielejas ar tālu skatu pār upi un zaļajiem pakalniem. Bez mums tur vēl bija citi vasarnieki ar bērniem. Mēs bieži devāmies uz mežu ogot un sēņot vai uz Abavu peldēties. Manā dzimšanas dienā māte kā parasti izcepa lielu, dzeltenu svētku kriņģeli ar safrānu un daudz mandelēm. Dāvanā saņēmu grāmatu “Gulivera ceļojumi”, un uz svinībām bija ielūgti citi bērni.

Kur un ar ko tu pavadīji savas brīvdienas?

Kā jau teicu, visbiežāk mēs bijām Kalnmuižā pie vecvecākiem Bredau. Tās bija brīnumskaistas dienas, ko varējām pavadīt dabā. Mūsu brīvlaiks ilga divarpus mēnešus.”

8. Kalnmuižas komplekss pēc Otrā pasaules kara

Izceļojušo vācu tautības Latvijas pilsoņu īpašumus pārņēma Latvijas Kredītbanka. Pēc padomju okupācijas tās īpašumi tika nacionalizēti un kļuva par padomju valsts īpašumu.

1949. gada 7. aprīlī tika nodibināta viena no pirmajām padomju kolektīvajam saimniecībām Tukuma rajonā – lauksaimniecības artelis, vēlāk kolhozs “Komūna”. Kolhoza centrs izvietojās Kalnmuižas kompleksā. Tur atradās kolhoza kantoris un klubs, kā arī dzīvoja septiņas kolhoznieku ģimenes. Kad 1974. gadā sākās mazo saimniecību apvienošanās, īpašums gāja no rokas rokā, to izlaupīja, līdz beidzot tas nonāca Kandavas

sovhoztehnikuma pārvaldīšanā un tika iekļauts milzīgajā sovhoztehnikuma lauku saimniecībā.

9. Kalnmuižas kompleksa apbūve un iekārtojums

Dokumentāri pamatoti viedokļi par Kalnmuižas kompleksa ēku būvēšanas laiku literatūrā nav atrodami. Tukuma rajona pieminekļu aizsardzības inspektors Vitolds Mašnovskis, vadoties pēc ēku arhitektonikas, uzskata, ka Kalnmuižas kungu māja jeb rezidences ēka tikusi būvēta 18.gs. beigās – 19.gs. bet muižas saimniecības ēkas celtas 19.gs. sākumā. Kungu mājas priekšā izveidots plašs parādes laukums, ap kuru izvietotas saimniecības un ražošanas ēkas, bet pati kungu māja arhitektoniski ir tipiska 18.gs. beigu – 19.gs. sākuma rezidences ēka ar mezonīnu ēkas garenfasādes parādes pusē. Ar savu vienkāršo, atturīgo stilu un labu formas izjūtu tā atstāj paliekošu iespaidu.

Avotos tiešas vai netiešas ziņas par precīzu muižas kompleksa būvēšanas laiku nav izdevies atrast, Tomēr 18.gs. beigu – 19.gs. sākumā vēsturiskie apstākļi Kalnmuižā ēku būvei bija vislabvēlīgākie un piemērotākie, tāpēc apstiprina V. Mašnovska versiju.

Kungu māja Kalnmuižā pastāvējusi vismaz kopš 1724. gada, tomēr nav iespējams noteikt tās sākotnējo materiālu, veidolu vai precīzu atrašanās vietu. 1795.g. rudenī muižā no dienesta Prūsijā atgriezās Vilhelms Georgs fon Brukens – Foks. Iespējams, dienesta laikā viņš bija uzkrājis naudas līdzekļus, ko varēja ieguldīt jaunu ēku būvē, lai izveidotu sev ērtu un prestižu ilgstošu dzīvesvietu. Neilgi pēc tēva nāves, 1799. gadā Vilhelms Georgs apprecējās, un arī sievas ievēšana mājās varēja viņu rosināt veikt remontus vai būvdarbus.

Netieša liecība par plašiem būvdarbiem muižā 19.gs. sākumā ir būvmeistara jeb būvdarbu pārziņa amata izveidošana muižā. 1811. gadā šo amatu pildīja 57 gadus vecais Krišs, bijušais “Misiņu” māju saimnieks. Acīmredzot šajā amatā viņš iecelts savu prasmju dēļ,

kā arī tādēļ, ka viņa sieva un bērni bija miruši, un “Misiņu” mājās viņš vienatnē saimniekot nespēja.

Pirmā rakstiskā liecība par tagadējo Kalnmuižas kungu māju ir 1813.gada anketa par Kalnmuižas saimniecisko stāvokli. Tajā minēts, ka muižas dzīvojamā ēka atrodas uz paugura tieši pretī nelielu kalnu grēdai pāri Abavai. 1813. gadā muižā bija deviņas ēkas, no tām piecas mūra, bet četras - koka, kas atradās daļēji labā, daļēji sliktā stāvoklī.

Mūra ēku būvēšana Kalnmuižā notikusi ap 1818. gadu, par ko liecina 1818.g. 21. jūlijā Stendes ķieģeļnīcā izrakstītā kvīts, ka Kalnmuižas privātmuiža par 3000 ķieģeļiem samaksājusi 28 sudraba rubļus. Kalnmuižas ēku būvē gan plašāk pielietoti materiāli, kas par velti bija pieejami uz vietas – Amulas krasta kraujās atrodamais plienakmens, kā arī laukakmeņi.

Ēku remonta darbi muižā notikuši 1826 g., kad kalējs J. K. Mēmels pieprasījis dzelzi: 8 mārciņas naglām šķūnim, 1,2 mārciņas pavarda stienim un 1,7 mārciņas laidara eņģēm.

Ainavu parks pie Kalnmuižas tika izveidots 19.gs. 1. pusē, jo 1924.g. tā vecums lēsts uz 40 – 80 gadiem. Par parku un apstādījumiem V. Ošenberga atceras, ka 1937.g. pils abās pusēs bijuši skaisti apstādījumi, puķes, dažādi košuma krūmi un reti sastopami koki. Dārzu apjozis žogs; pa rūpīgi kopto zālāju un grantētajiem celiņiem pastaigājusies tikai pati freilene [Herta Bredau], kā arī viņas brāļa bērni, kas te vasarā ciemojās, un dažreiz arī vācu tautības viesi. Toreiz pili neaizēnoja koku zari. Dārzu pils priekšā veidoja zemi stādījumi. Kungu mājai kalna pusē bija veranda divos stāvos un augstas, greznas akmens kāpnes ar četrām mākslinieciski noformētām puķu vāzēm. Zem verandas katrā pusē bija akmens velves, aizsegtas ar melniem režģiem, kuros atainots plēsīga zvēra siluets. Parkā bija izveidotas liepu alejas un taciņas, kas veda dažādos virzienos. Ezera malā stāvēja vecā kalpu māja, ko nojauca pēckara gados.

B. Hofmane atceras: “Kalna pusē pie muižas ēkas manā laikā (t.i., 20.gs. trīsdesmitajos

gados) bija zālājs ar puķu dobēm un augstiem ceriņu un jasmīnu krūmiem visapkārt; zālāja malā bija augsts bērzs ar soliņiem zem tā. Abavas ielejas pusē pie muižas ēkas bija liela stikla veranda divu stāvu augstumā. Maltītēs vai vakaros šeit bieži sēdēja kopā visi ģimenes locekļi ar labsirdīgo vectēvu vidū.”

Izsmeljošas ziņas par muižas kompleksa ēkām sniedz mērnieka J. Demuta 1921.g. 12.

jūlijā sastādītais sadalāmās Kalnmuižas ēku apraksts. Muižas centrs ar numuru “kā dabiski jauka vieta” ar Nr. 10F tika rezervēts valsts vajadzībām. Pili zemes ierīkotāji bija paredzējuši “priekš eksursantiem”:

Numurs plānā	Ēkas funkcijas	Sienu materiāls	Jumta segums	Saglabāšanās stāvoklis	Ēkas garums x platums (metros)
82	Dzīvojamā ēka (pils) ar 14 istabām	Akmeņu	Dakstiņu	Apmierinošs	46,3 x 14,6
40	Kūts – stallis ar koka uzbraucamo tiltu	Pliena, akmeņu	Dakstiņu	Pussagruvis	46,7 x 10,6
41	Stallis + 2 istabas, ar pliena uzbraucamo tiltu	Pliena, akmeņu	Šindeļu	Vidējs	29,8 x 12,8
35	Ratu šķūnis	½ pliena, akmeņu, ½ koka	Šindeļu	Kārtībā	18,3 x 8,5
36	Divstāvu klēts ar pagrabu	Pliena	Šindeļu	Labs	25,6 x 10,7
37	Cūku stallis + 1 istaba	Pliena	Dakstiņu	Vidējs	17,0 x 8,5
38	Vienistabas dzīvojamā ēka + klēts	Koka	Šindeļu	Vidējs	19,9 x 10,6
39	Mašīnu noliktava	Koka	Šindeļu	Nepieciešams remonts	15,0 x 6,4
34	Labības kaltētava	Pliena, akmeņu	Dakstiņu	Kārtībā	23,5 x 10,7
56	Dārza sarga	Dēļu	Dakstiņu	Vidēja	10,7 x 5,3

	mājiņa				
65	10 istabu dzīvojamā ēka	Akmeņu	Dakstiņu	Labā	29,8 x 10,7
66	Cūku stallis + malkas šķūnis	Koka	Šindeļu	Vidējs	9,2 x 4,2
67	Cūku stallis + putnu kūts	Koka	Dakstiņu	Vidējs	10,6 x 4,2
68	Veļas mazgātava + malkas šķūnis	Pliena, akmeņu	Šindeļu	Vidējs	15,0 x 6,4
69	Ledus pagrabs	Pliena, akmeņu	Šindeļu	Vidējs	7,3 x 6,1
70	Dzīvojamā ēka, 1 istaba	½ pliena, ½ koka	Šindeļu	Puslīdz kārtībā	12,8 x 6,4
71	Cūku stallis	Koka	Šindeļu	Puslīdz kārtībā	8,7 x 6,3
72	Pirts	Koka	Šindeļu	Puslīdz kārtībā	6,4 x 4,2
73	Kūts	Dēļu	Salmu	Vecs	9,3 x 6,5
74	Pagrabs	Pliena		Labs	5,2x 3,1

Muižas centrs, saukts arī par parka saimniecību, aptvēra 37,84 ha zemes. Plānā atzīmets tā sadalījums pēc zemes izmantošanas: a - Sakņu dārzs 0,04 ha platībā, labi iekopts; o – Augļu dārzs 0,90 ha platībā, sastāv no 25 – 40 gadus vecām ābelēm, retienu ogu krūmiem, apkārt žogs; p – Parks 5,48 ha platībā, 40 – 80 gadus vecs, ļoti lielā nekārtībā. b – Tīrums, augsne smilts un granstmāls, 20,81 ha platībā; d – Pļaviņa dzirnavu ezera malā 0,09 ha platībā; e – Krūmiem un retienu kociņiem apaudzis stāvs krasts 6,26 ha platībā; pr – 15 – 20 gadus vecu priežu mežiņš 0,65 ha platībā.

Neatsavināmā daļa 49,50 ha platībā tika piešķirta bijušajam īpašniekam Peteram Bredau. Šis zemesgabals 1921.g. bija lokalizēts starp muižas centru un Abavu. Uz tā atradās šādas ēkas:

Numurs plānā	Ēkas funkcijas	Sienu materiāls	Jumta segums	Saglabāšanās stāvoklis	Ēkas garums x platums (metros)
26	Kaļķu ceplis	Akmeņu	Šindeļu	Nedarbojas, jāremontē	26,5 x 9,2
27	Kūts	Koka	Šindeļu	Vidējs	10,6 x 7,4
28	Klētis	Koka	Šindeļu	Vidējs	7,7 x 6,1
29	Trīsistabu dzīvojamā ēka	Akmeņu	Dakstiņu	Vidējs	13,2 x 6,7
62	Labības šķūnis	Akmeņu	Šindeļu	Vidējs	30 x 15

1924. gadā Kalnmuižas centru Latvijas valsts iznomāja brāļiem Miežiem. No centra izdalīja parka saimniecību, kas dzimtnomā tika piešķirta Voldemāram Miežim.

Nav zināms, kādā veidā un uz kāda juridiska pamata Bredau ģimene atguva kungu māju. 1935.gada tautas skaitīšanas materiālos kā Matkules pagasta Kalnmuižas īpašniece uzdota Herta Bredau, kas pati muižas iedzīvotāju vidū nav minēta. Muižā atradušās 30 apdzīvotas telpas, ūdens ņemts no pumpja, telpās lietots petrolejas apgaismojums. Iedzīvotāji bija: ģimenes galva, strādnieks Andrejs Asariņš (dz. 1889.g.), kalpone Ķērsta Splits (dz. 1864.g.), lauksaimnieks Jānis Grigulis (dz. 1873.g.), viņa sieva Alīde (dz. 1882.g.), dēls Ernests (dz. 1906.g.), dēla sieva Mondra (dz. 1905.g.), meita Alma Krēsliņš (dz. 1910.g.), sievas māsa Anna Svirskis (dz. 1881.g.), audžumeita Rita Jansons (dz. 1921.g.), dzirnavnieks Ernests Beikers (dz. 1894.g.), viņa sieva Lība (dz. 1900.g.), dēls Leo (dz. 1923.g.), meitas Vilma (dz. 1916.g.) un Ira (dz. 1934.g.), sievasmāte Trīne Skroderis (dz. 1872.g.); kopā 15 personas.

1935.g. Kalnmuižā atradās arī tūristu mītne (pārzinis J. Grigulis). Nav gan norādīts, kurā muižas ēkā tā atradusies.

Pēc kara Kalnmuižas kompleksā atradās 1949. gadā nodibinātā kolhoza “Komūna” kantoris, klubs, un septiņu kolhoznieku ģimeņu dzīvokļi. Tā kā nav atrasti kolhoza

“Komūna” dokumenti, nav iespējams noskaidrot nedz iedzīvotāju sastāvu, nedz izmaiņas apbūvē un ēku stāvoklī. Pēc muižas nonākšanas Kandavas sovhoztehnikuma īpašumā 1974.g. muižas ēkas netika izmantotas nedz dzīvošanai, nedz saimnieciskiem nolūkiem, kādēļ tās tika izlaupītas un izdemolētas. Kungu mājā tika izlauztas krāsnis un virtuves iekārtas.

1987.g. sovhoztehnikuma direktors Mamerts Vaivads atrada līdzekļus, lai sāktu Kalnmuižas kompleksa glābšanu. Trīs gadus muižas kompleksā Zigurda Megņa vadībā strādāja studenti. Tika likvidēts avārijas stāvoklis dzīvojamā ēkā, sākās dzirnavu dīķa un slūžu atjaunošana, aizsākta dzirnavu iekštelpu un iekārtu restaurācija Par Kalnmuižu kā iespējamu atpūtas kompleksu interesējās Latvijas Kultūras fonda priekšsēdētājs Imants Ziedonis, tomēr nekādi konkrēti priekšlikumi nedz no viņa, nedz pašvaldības puses netika izteikti.

10. Kalnmuižas iedzīvotāji un saimniecība

Pirmās ziņas par Kalnmuižai piederošajām zemnieku saimniecībām, dzimtzemnieku klaušām un nodevām atrodamas 1725. gada inventārsarakstā. Šajā gadā muižai sākotnēji četras zemnieku saimniecības: Ružas (*Rusche*), Linči (*Lintsche*), Remeši (*Remmes*), Dambji (*Dambe*). No katras saimniecības ik nedēļu klausās sūtīja vienu darbinieku ar zirgu; pārējie darbinieki klausās gāja kājām. Katrai saimniecībai bija jāpilda tā sauktie liecību darbi (*par Leezibu*) muižas labā: jāiesēj, jaizaudzē un jānovāc 4 pūri labības, jāsaģatavo 1 kaudze siena, ik pa nedēļai pēc kārtas jāsūta strādnieki uz muižas brūzi un dzirnavām. Katra saimniecība maksāja 4 Alberta dālderus vaku naudas gadā, un katrā sētā ikvienai sievai gadā bija jāsavērpj 6 mārciņas pakulu, ko nodeva muižai.

Darījumus ar naudu Kalnmuižas īpašnieki dokumentēja un kārtoja liecinieku klātbūtnē arī savu radnieku starpā. 1762.g. 8. novembrī Štutgartē pulkvedis Filips Ernsts fon Brukens

– Foks apliecināja, ka viņš no vecākā brāļa Johana Georga fon Brukena – Foka ir saņēmis brāļa atgādātos 50 dukātus.

Gadījumos, kad muižnieku mantinieki bija nepilngadīgi vai atradās ilgstošā prombūtnē, mantinieku radinieki vai arī viņi paši, ja bija pilngadīgi, izraudzījās mantojuma aizbildņus, kas varēja brīvi pārvaldīt saimniecību un rīkoties ar tās ienākumiem. Tā 1762.g. 22. aprīlī Štutgartē leitnanti Filips Ernsts, Kristofers Georgs un Oto Kristians fon Brukeni – Foki pilnvaroja Virtembergas hercoga huzāru pulka ritmeistaru, savu tēvoci Johanu Georgu fon Foku aprūpēt līdz šim aizbildniecībā bijušo viņu īpašumu Kalnmuižu.

Kalnmuiža nebija majorātmuiža, kuru varēja mantot tikai vecākie dēli, tāpēc nekustamais un kustamais mantojums, kā arī naudas līdzekļi tika sadalīti starp mantiniekiem vienlīdzīgās daļās, vai arī tādās daļās un veidā, kā to noteica testaments. Visbiežāk jaunākajiem bērniem mantojuma daļu izmaksāja naudā. 1769.g. 24. jūnijā Jelgavā Vilhelms Magnuss fon Funks apliecināja, ka Kalnmuižas dzimtkunga, majora Johana Georga fon Brukena – Foka brālis, apakšvirsnieks (fēnrihs) Ernsts Benedikts fon Brukens – Foks ir saņēmis savu mantojuma kapitāla daļu – 3484 florēnus un 10 ³/₄ grašus.

18. gadsimtā Kalnmuižas zemes robežas vēl arvien nebija novilkta un nosprausta dabā. Tādēļ izcēlās strīdi ar kaimiņiem, un Kalnmuižas īpašnieki bija spiesti lūgt hercoga palīdzību. 1792.g. Kalnmuižas dzimtīpašnieks Johans Georgs fon Brukens – Foks lūdza hercogu Pēteri Bīronu norīkot komisiju, kas dabā novilktu robežas starp Kalnmuižu un hercoga Kandavas un Matkules robežām, jo ir izcēlušies strīdi par robežām starp viņu un hercoga muižu pārvaldniekiem. 1792.g. 15. augustā hercogs Pēteris uzdeva Tukuma virspilskunga tiesas asesoram fon Mēdemam to izdarīt.

Kopš Lanksēdes pievienošanas Kalnmuiža nav piedzīvojusi teritoriālas izmaiņas – dalīšanu vai pārdalīšanu. Tas nodrošināja muižas saimniecisko stabilitāti.

Saimniecībai nepieciešamās preces tika pasūtītas pie pilsētu tirgotājiem lielākās partijās

pāris reizes gadā. 1784.g. 23. jūnijā Ventspilī tirgotājs Georgs Gotholfs Šrēders izrakstīja rēķinu par Foka kunga no Kalnmuižas iegādātām precēm kopvērtībā par 53 Alberta dālderiem un 15 ¼ grašiem. Preču saraksts ir liecība tam, ka Kalnmuižā pazina izsmalcinātus ēdienus un konditorejas izstrādājumus, kuru pagatavošanai tika lietoti tolaik eksotiski un dārgi produkti kā kakao, pomerances, olīveļļa un dažādas garšvielas.

Prece	Daudzums	Cena
Labs Martinikas salas kakao	20 mārciņas	3 dāld. 6 7/4 gr.
Tas pats	40 mārciņas	6 dāld. 13 ½ gr.
3 laba cukura galvas	37 mārciņas	11 dāld. 14 ½ gr.
Zils kandīts	6 mārciņas	1 dāld.
Saldās mandeles	8 mārciņas	1 dāld. 4 gr.
Rozīnes	8 mārciņas	10 gr.
Katrīnas plūmes	5 mārciņas	12 ½ gr.
Ordinārās plūmes	3 mārciņas	3 gr.
Korintes	2 mārciņas	3 gr.
Rīsi	5 mārciņas	7 ½ gr.
Pērļu putraimi	3 mārciņas	3 ¾ gr.
Lēcas	5 mārciņas	3 ¾ gr.
Sago pupiņas	2 mārciņas	12 gr.
Cukurotas pomerances daiviņas	1 mārciņa	8 gr.
Mazas nesasmalcinātas pomerances	2 mārciņas	5 gr.
Grieķu ziepes	3 mārciņas	7 ½ gr.
Labs Luneburgas sāls	1 pods	6 gr.
Angļu garšvielas	½ mārciņas	2 ½ gr.
Baltais ingvers	1 mārciņa	4 gr.
Pipari	½ mārciņa	4 gr.
Kanēlis	8 lotes	16 gr.
Kardamons	5 lotes	1 dāld. 5 gr.
Muskatrieksti	5 lotes	7 ½ gr.
<i>Kreide Nelcken</i>	5 lotes	6 ½ gr.
Sukādes	1 mārciņa	6 gr.
Ķirši	2 mārciņas	10 gr.
Dzilie šķīvjī	6 gabali	2 dāld. 2 gr.
Petroleja? (<i>Fewerback</i>)	3 mārciņas	12 gr.
Alauns	5 mārciņas	7 ½ gr.
<i>Ordian</i>	5 zekseri	10 gr.
Linu eļļa kopā ar krūzi	2 stopi	9 ½ gr.
Baltā olīveļļa	1 pudele	8 gr.
Lauru lapas	1 unce	1 gr.

Nesagrieztas salvetes	2 unces	8 gr.
Viegla tabaka	6 5/8 unces	1 dāld. 3 1/4 gr.
Vecs franču vīns	1/2 enkurs	3 dāld.
Muskatvīns	1/2 enkurs	3 dāld.
Zviedru siļķes	2 mucas	8 dāld. 10 gr.
Rupjā sāls	1 pūrs	17 gr.

Ir saglabājusies liecība, ka Kalnmuižas īpašnieki apmeklējuši teātra izrādi vai koncertu Jelgavā. 1799.g. 12. jūnijā Jelgavā Karls Lessings izrakstījis rēķinu kapteinim Fokam: 20 vērdiņus par porciju kafijas un 60 vērdiņus par vietu ložā. Visticamāk, tas noticis Jelgavas Musses biedrības namā, kur rīkoti gan mūzikas koncerti, gan teātra izrādes.

Par precēm muižnieki norēķinājās gan naudā, gan ar muižas produktiem. 1786.g. 17. oktobrī Ventspilī tirgotājs Georgs Gotholfs Šrēders izrakstīja kvīti, ka viņš no Kalnmuižas dzimtkunga, majora fon Foka ir saņēmis preces, ko viņam nogādājis muižas pārvaldnieks Šteins: 19 firtelus (1 firtels = 13,74 litri) sviesta par 123 dālderiem un 10 zekseriem, kā arī 2 pūrus linsēklu par 5 dālderiem un 12 1/2 zekseriem. Apmaiņai viņš Fokam nosūtījis preces identiskā vērtībā: 4 podus sāls par 3 dālderiem, 2 mucas zviedru siļķu par 7 dālderiem un 10 zekseriem, 1 podu Lineburgas sāls par 6 zekseriem, 10 mucas siļķu, kas vēl nav aizvestas uz muižu, kā arī 80 dālderus un 16 1/2 zekserus skaidrā naudā. Lielais sviesta daudzums ir liecība par piensaimniecības vadošo lomu Kalnmuižā, kas nezuda arī vēlākos laikos.

Arī audumi un galantērija tika pasūtīti lielākās partijās. 1789.g. 21. oktobra Jelgavas tirdzniecības uzņēmuma "Harff & Charpentier" rēķinā Kalnmuižas īpašniekam fon Fokam par iegādātajām galantērijas precēm un audumiem ierakstīti: 1 balta pārle par 20 gr., 2 olektis mirdzošas bantes par 5 gr., 12 olektis mirdzošas bantes par 6 gr., 1/2 olektis marlija par 3 gr., 2 1/2 olektis balta itāliešu flora par 32 gr., 11 olektis blondīna par 1 dāld. un 4 gr., 1 olektis dzeltena flora par 4 gr., 1 olektis baltas stieples par 2 gr., 1 1/4 olektis gāzes auduma par 1 1/2 gr. Kopā: 3 dāld. 13 1/2 gr.

Audums tika iepirkts tik lielās partijās, ka, jādomā, tas ticis izmantots arī muižas saimes ļaužu apģērbu šūšanai. 1797.g. 21. jūnija Jelgavas tirdzniecības uzņēmuma “Harff & Charpentier” rēķins Kalnmuižas īpašniekam fon Fokam par iegādātajiem audumiem: 34 olektis dragūnu kalikona par 9 dāld. 29 gr.; 1 sainis lakatu par 35 gr., 7 olektis galdauta par 9 dāld. 25 gr.; 16 olektis katūna par 2 dāld.; 3 olektis kokvilnas par 1 dāld. 8 gr. Kopā: 23 dāld. 17 gr.

No iepirktā auduma drēbes gan muižniekiem, gan saimes ļaudīm šuva muižā dzīvojošie skroderi. Savu darba un dzīves vietu muižā tie nomāja par naudu vai atstrādāja ar darbu. 1799.g. 7. jūlijā skroderis Jakobs Mateuss Kozlovskis rakstīja Tukuma virspilskunga tiesai, ka 30. jūnijā viņš iesniedzis tiesā sūdzību pret Kalmuižas dzimtkungu Vilhelmu fon Brukenu – Foku par nomas līguma nepildīšanu. Pēc tam, skrodera prombūtnē, Foks izlicis no Cikužu mājām viņa slimo sievu, bērnus un mantas, kādēļ Kozlovskis lūdza tiesu par nodarīto kaitējumu piespriest Fokam samaksāt viņam 100 dālderus.

18. - 19. gadsimtā muiža funkcionēja kā saimnieciski un juridiski pašpietiekama vienība. Tajā dzīvoja un darbojās ne tikai zemnieki un kalpi, bet arī dažādu tautību un nodarbošanos amatnieki, ierēdņi, tirgotāji, kalpotāji un nespējnieki. Visdetalizētāk muižas struktūra atklājas 1797. gada dvēseļu revīzijā. Ar dvēselēm te domāti abu dzimumu muižas iedzīvotāji. Pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai 1795.g. valdība bija ieinteresēta visu iedzīvotāju uzskaitē un pārvietošanās kontrolē, jo par katru no tiem iekasēja personas nodokli. Tāpēc dvēseļu revīzijas tika veiktas sevišķi rūpīgi.

Saskaņā ar 1797.g. muižas inventāriju, Kalmuižā dzīvojuši 122 abu dzimumu cilvēki. Zemnieku saimnieku lietošanā atradās 14 – 16 pūrvietas aramzemes. Ik nedēļu katrs saimnieks sūtīja darbos strādnieku – vīrieti ar zirgu un meitu kājām. Katrs saimnieks muižas labā apstrādāja 6 pūrvietas lielu riežu jeb novadu, ikgadus nodevās muižai deva 2 zosis, 4 vistas, 25 olas un 1 stopu ķimeņu. Muižas teritorijā bija 4 tilti, ko kārtībā uzturēja muiža. Muižas ienākumi bija 3000 dālderu gadā, no tiem tīrais ieņēmums – 1000 dālderu.

1797.g. 24. aprīļa Kalnmuižas dvēseļu reģistrā uzskaitīti:

Muižas īpašnieka ģimene: majors Johans Georgs Brukens – Foks, 62 gadus vecs; viņa sieva Marta, dzim. Heikinga, 48 gadus veca; sievasmāte Anna Sibilla Heikinga, dzim. fon Reke, 73 gadus veca; dēls leitnants Vilhelms Georgs, 28 gadus vecs; audžumeita Marta fon Foka, 23 gadus veca; freilene Elizabete Benigna fon Hempela (*Hempell*), 40 gadus veca.

Brīvie ļaudis muižā: sulainis Mihaels Hohbergs, 30 g.v.; kučieris Ēvalds Bežinskis, 45 g.v.; audējs Johans Andersons, 40 g.v.; atraitne Marija Hibnere, dzim. Krūtsona, 60 g.v.;

dārznieks Johans Kreitens, 31 g.v., dārznieka sieva Anna Lovize, dēls Pēteris, meita Juliana, dārznieka māceklis Johans Neireiters, 13 g.v.;

saimniecības pārzines jeb moderes (*Hofmutter*) vīrs Vilhelms Groške (*Wilhelm Groschke*), 55 g.v.; sieva Katarina, dēli Vilhelms (22 g.v.) un Ernsts (12 g.v.) kā kalpotāji muižas dienestā; dēls Frīdrihs, meitas Elizabete un Gotlība;

dzirnavnieks Johans Hermans, 50 g.v., sieva Doroteja, dēli Ēvalds un Karls, meita Juliana; dzirnavu kalps Indriķis, 62 g.v.;

dzirnavu smēdes kalējs Jānis, 25 g.v., māte Lavīze, 60 g.v., māceklis Miķelis, 18 g.v., gane Jūlija, 14 g.v.;

Muižas kalpi – dzimtļaudis:

Pavārs Ģederts, 26 g.v.; muižas vecākais Jānis, 50 g.v. (aizbēdzis); lauku sargs (*Feldwaechter*) Bērtulis, 62 g.v.; muižas zēni (*Hofsjunge*) Johans, 12 g.v., un Vilhelms, 9 g.v.; muižas meitas Ilze (40 g.v., pārdota), Jūlija, 24 g.v., Ģertrūde, 19 g.v., Marija, 17 g.v., atraitnes Katrīna, 60 g.v. un Katrīna, 50 g.v.

Brīvie ļaudis muižas krogā (*Hofskrug*):

Krodzinieks un kurpnieks Karls Valdovskis, 45 g.v.; sieva Sofija Elizabete; sievas tēvs Krišs; sievas māte Elizabete; kurpnieka zellis Johans Lokovskis, 27 g.v.; meita Dārte, 15 g.v.

Brīvie ļaudis Virokas (*Virocken*) krogā:

Krodzinieks un kalējs Frīdrihs, 48 g.v.; sieva Marija, 32 g.v.; dēli Pēteris Ādams, Jānis, Kristaps, meitas Jūlija, Lība, Anna, Doroteja; puisis Jānis (dzimtzemnieks); piedzīvotājs varkalis Andrejs, 64 g.v. ar audžumeitu Doroteju, 38.g.v.

Zemnieku sētas Kalnmuīžā un Lanksēdē: Jaunzemji (*Jaunsem*), Remeši (*Remmes*), Dambji (*Dambe*), Veckrūšas (*Altkruhsch*), Jaunkrūšas (*Jaunkruhsch*), Ruitas (*Ruitas*), Plattēvi (*Plattewe*), Misiņi (*Messing*), Zāģeri (*Sager*), Utes (*Utte*), Kalniņi (*Kallning*), Strauti (*Straut*), Kranči (*Krantsche*). Piedzīvotāji (brīvļaudis): krāsotājs Šplits, 50 g.v. ar ģimeni Dambjos; skroderis Johans Frīdrihs Lepevics, 39 g.v. ar ģimeni Veckrūtēs.

Ebreji: meža apgaitā Mozus Israels ar sievu un 6 bērniem; brūzī Abrahams Simons ar sievu un 7 bērniem; ērbeģī Icigs Jakobs ar sievu, 5 bērniem un 2 dienestmeitām, piedzīvotājs Mihels Davids ar 3 dēliem; Jurģu (*Georgen*) krogā Mozus Hiršs ar sievu, meitu un māti, piedzīvotājs Vulfs Jozefs ar sievu, tēvu un meitu; dzirnavu krogā piedzīvotājs Simons Mozes ar sievu; Plattēvu mājās piedzīvotājs kāvējs Jozefs Jankels ar sievu un 2 meitām; Utu mājās stiklinieks Zuske Markus ar sievu un 5 bērniem; Krūšu mājās Mozus Abrahams ar sievu. Pavisam Kalnmuīžā dzīvoja liels skaits ebreju - 53 cilvēki. To izskaidro vēsturiskie apstākļi: līdz 1799. gadam ebreji Kurzemē nedrīkstēja apmesties pilsētās un miestos. Pēc tam, kad cars Pāvils 1799.g. ebrejiem to atļāva, īsā laikā visi ebreji no muižām pārcēlās uz pilsētām un miestiem. Turklāt 1806. gada 6. martā Kurzemes guberņas palāta nolēma, ka ebreji turpmāk nedrīkst dzīvot laukos. Nākamā dvēseļu revīzija Kalnmuīžā 1811. gadā vairs neuzrādīja nevienu ebreju.

Jurģu (*Georgenhof*) pusmuižā 1797. gadā dzīvoja muižas pārvaldnieks (*Amtmann*)

Ulrihs Horsts, 39 g.v., ar sievu Juliannu un meitu Martu; veca čigāniete Babe, 70 g.v., piedzīvotājs Nikolajs Dreijesdorfs, 28 g.v., ar meitu Doroteju Redevinsku; modere Anna; dzimtzemnieki: kalps Jēkabs, 40 g.v., atraitne Trīne, 37 g.v., ar dēlu Jāni, puīši Vilis, 28 g.v., Ernests, 31 g.v., meitas Sapa, 47 g.v., Bille, 31 g.v., Margrieta, 27 g.v.

Lanksēdes muižā: nomnieks Frīdrihs Pernau, 51 g.v.; saimniecības vadītāja atraitne Johanna Knopfa, 38 g.v. ar bērniem Johanu, 3 g.v., Vilhelmu, ¼ g.v. un Šarloti, 7 g.v.; pārvaldnieks Johans Georgs Jansons, 56 g.v. ar sievu Annu Doroteju Gotlību, 52 g.v.

Muižas saimei piederošie dzimtļaudis Lanksēdē: modere, atraitne Katrīna, 62 g.v.; meitene Lība, 8 g.v.

Lanksēdes zemnieku sētas: Rusche, Lintze, Besteneck, Musche, Greile.

Muižai piederošajā Plosta krogā: krodziniēks un mucinieks Ernsts Vilhelms Millers, 32 g.v. ar sievu Julianu Sibillu, 26 g.v., dēlu Oto Ēvaldu, ¼ g.v., sievasmāti, atraitni Margaretu Elizabeti Hamsteri, 60 g.v.; piedzīvotājs mūrnieks Johans Lemoniuss, 40 g.v., ar sievu Mariju Magdalēnu, 35 g.v., meitām Mariju Šarloti, 5 ½ g.v. un Annu Sibillu, ¼ g.v., dēlu Kristofu Johanu, 3 g.v.; gane, atraitne Līze, 60 g.v.

Detalizētu pārskatu par muižas saimniecību 1801.g. 1. februārī Kalnmuižas dzimtīpašnieks Vilhelms fon Foks sniedza, atbildot uz Tukuma virspilskunga tiesas jautājumiem par privātmuižām. No Kalnmuižas un zemnieku sētām uz pilsētām pārdošanai tiek vesti 25 četverti kviešu (1 četverts = 210 litri), 140 1/3 četverti rudzu degvīna brūvēšanai, 147 1/3 četverti miežu, 52 pudi (1 puds = 16 kg) sviesta. Muižā un pie zemniekiem tiek turēti 108 zirgi, 224 govys, 17 vērši, 334 aitas, 64 cūkas, 10 tītari, 42 zosis, 5 pīles (muižā), 58 vistas. Lopi pilsētās netiek pārdoti. Vilna, tauki, spalvas, sari tiek izmantoti tikai pašu vajadzībām. Amatniecības izstrādājumi netiek pārdoti; austeris, vērps, šūts un adīts tiek vienīgi pašu vajadzībām. Muižā netiek rīkotas medības. Kalnmuižā tiek noturēts gadatirgus, kur tiek pārdotas zemnieku sīkpreces, un kuru

apmeklē arī guberņas tirgotāji. Abava tiek zvejotas līdakas, vimbas un asari tikai pašu vajadzībām.

1813.gadā, neilgi pēc franču iebrucēju padzīšanas, sastādīta cita anketa par Vilhelmam fon Fokam piederošās Kalnmuižas saimniecisko stāvokli. Muižai ir 17 zemnieku sētas, 132 vīrieši, no kuriem darbaspējīgas ir 97, un 150 sievietes, no tām darbaspējīgas 115. Kviešu izsēja muižas zemē ir 344 pūri, rudzu – 142 ½ pūri, zirņu - 114 pūri, auzu - 64 pūri, linu – 4 pūri. Zemnieki izsējuši 7 pūrus kviešu, 159 pūrus rudzu, 134 pūrus miežu, 29 pūrus auzu, 7 pūrus zirņu, 6 pūrus linu. Kalnmuižas zeme ir meliorēta. Muižas teritorijā atrodams māls, smilts, grants, kaļķi. Mežu izmanto būvmateriāliem un malkai vienīgi pašu vajadzībām. Lopi, kas tiek turēti muižā: 6 zirgi, 24 govys, 5 vērši, 8 teļi, 10 cūkas, 10 aitas. Zemnieku lopi: 80 zirgi, 48 govys, 3 vērši, 6 teļi, 64 aitas, 32 cūkas. Muižai pieder 4 krogi: Plosta krogs, Dzirnava krogs, Kraiķu krogs, Baltais krogs. Tie atrodas pie Ventpils ceļa, kā arī pie mazajiem ceļiem uz Aizupi un Aizdziri. Ūdensdzirnavas ir ar augšplūsmas ūdensratu, 2 skrejām un 7 pēdas augstu ūdenskritumu. No amatniekiem mužā ir tikai kalējs un melderis ar mācekļiem. 1812.g. karadarbības laikā 23 muižas vīrieši ar 14 ratiem sūtīti Krievijas armijas kara palīgdarbos vidēji uz 4 nedēļām. Krievu armijai 1812.g. aprīlī tika piegādāti 112 pūri miltu un 11 ½ pūri griķu, 135 ½ mārciņas putraimu, 34 pūri auzu, 139 stopi degvīna, 1 zirgs ar ratiem, kā arī 16 govys. Franču armija muižai nodarījusi ievērojamus zaudējumus, rekvizējot 14 391 mārciņu putraimu, 135 ½ mārciņas putraimu, 188 pūrus auzu, 4942 mārciņas gaļas, 735 stopus degvīna un daudz ko citu.

Anketā netika pieminēti franču nodarītie zaudējumi naudā: 1812.g. 7. decembrī franču okupācijas iestādes pavēlēja Kalnmuižas īpašniekam sešu dienu laikā nomaksāt kontribūciju jeb kara nodevu 500 franku apmērā.

1811. gada dvēseļu revīzija rāda, ka Kalnmuižā un Lanksēdē ir gan samazinājies iedzīvotāju skaits, gan to piekopto nodarbošanos sortiments.

Kalnmuižā un Augšlanksēdē dzīvojošie dižciltīgie: Kalnmuižā: Vilhelms Georgs Ernsts fon Brukens – Foks, 42 gadus vecs, ar dēliem Vilhelmu, 5 g.v., Georgu, 1 g.v., meitām Amāliju, 6 g.v., Elizabeti, 4 g.v.; jaunkundze Elizabete Benigna fon Štempela, 54 g.v.; jaunkundze Marija fon Brigena, 98 g.v.; Augšlanksēdē: nomniece, atraitne Anna Elizabete fon Grothusa, 43 g.v.; atvaļināts Krievijas flotes leitnants Ferdinands fon Feliclers – Franks, 36 g.v.

Zemnieku kārtai piederīgie Kalnmuižas ļaudis: muižas vecākais Jānis, 63 g.v., pārvests no Remesu mājām; būvmeistars Krišs, 57 g.v., pārvests no Misiņu mājām, bijušais Misiņu saimnieks; dzirnavu kalps Krišs, 50 g.v., ar dēlu; ogļdeģis Pēteris, miris 1800.g. 63 g.v.; kalējs Jānis, 39 g.v., ar 2 dēliem; puisis Jānis, 1809.g. nodots rekrūšos 23 gadu vecumā; puisis Vilhelms, 23 g.v.; puisis Jānis, 20 g.v.; zēns Jānis, 9 g.v.; zēns Fricis, 14 ½ g.v.

Kalnmuižas zemnieku mājas: Jaunzemi, Remesi, Dambji, Veckrūtes, Jaunkrūtes, Pavītas, Plattēvi, Misiņi, Zāģeri, Utes, Kalniņi, Strauti.

Mežsargs Kranču apgaitā ir Ingus, 57 g.v.

Jurģu (*Georgen*) krogā dzīvo brīvļaudis un kalps Ote, 66 g.v. ar dēlu Andreju, 11 g.v.

Muižas krogā dzīvo kalpa Andreja dēli Jēkabs, 5 g.v., un Jānis, 3 g.v.

Kalnmuižas pusmuižas Lanksēdes zemnieku mājas: Rušas, Linči, Bestenieki, Mušas, Greiļi, Kroņi.

Kopā vīriešu dzimuma muižas saimes ļaudis 1811. gadā bija 11; zemnieki Kalnmuižā – 82; Lanksēdē – 48; pavisam 141 dvēsele.

1815. gadā Kalnmuižā dzīvoja šādas dižciltīgās personas: Kurzemes dižciltīgais pēc dzimuma Vilhelms fon Foks, 46 g.v., ar sievu Doroteju, 35 g.v., un meitām Amāliju, 11

g.v., un Žaneti, 9 g.v.; Kurzemes dižciltīgā pēc dzimuma, jaunkundze fon Hovena, 25 g.v., kā arī Profirijs Drugiņins, krievs, muižnieks, Kurzemes mežu revizors un titulārpadomnieks, 40 g.v., ar sievu Frederiku, 26 g.v., un meitu Melāniju, 5 g.v.

19.gs. pirmajā pusē muižas pameta daudzi amatnieki, jo pilsētās un miestos, kas attīstījās, pastāvēja izdevīgāki apstākļi darbam un peļņai. Izteiktu amatnieku skaita samazināšanās tendenci rāda Kalnmuižas brīvļaužu saraksts 1815.g. 28. decembrī:

Audējs Frīdrihs Platte, devies prom no muižas.

Skroderis Peters Lepevičs, devies prom no muižas.

Podnieks Johans Islots, miris 1809.g.

Krāsotājs Karls Benedikts Šplits, miris 1809.g.

Antons Buhse, cunftīgs meldermeistars, pieder Jelgavas dzirnavnieku cunftei, 59 g.v., ar dēliem Georgu un Aleksandru, sievu Šarloti, meitām Lizeti un Jūliju. Dzirnavnieka mācekļi Johans Burhards pēc amata iegūšanas devies uz Jelgavu.

Kalējs Peters Ādams Kolmanis, 32 g.v., ar sievu Konstanciju, 25 g.v.

Muižas pārvaldnieks Ulrihs Gotlībs Horsts, 59 g.v., ar sievu Juliannu, 50 g.v., un meitu Martu, 27 g.v.

Sulainis Mihaels Hohbergs, 49 g.v.

Mucinieks Ernsts Vilhelms Millers, 55 g.v.

Kurpnieks, brīvais latvietis Vilis ar sievu, dēlu un meitu pārcēlies uz Grenču muižu Jelgavas apriņķī.

Ebrejs Hiršs Jakobs, 53 g.v., ar sievu Edu, 26 g.v., un meitu Emihu, 3 g.v., pieder pie Kuldīgas ebreju kopienas (kahala).

1826. gadā Kalnmuižā vairs bija tikai šādi amatnieki un kalpotāji: kalējs, pavārs, skroderis, četri kalpotāji, kučieris. Muižas vecākais Kristaps Grīnbergs 1824.g. bija ieradies no Stendes.

1827.g. 28. jūnijā muižniecības mantinieku tiesa (*Agnatsgericht*) veica mirušā Vilhelma fon Brukena – Foka atstātā mantojuma novērtējumu. Saskaņā ar to, Kalnmuižas un Langsēdes pusmuižas kopējā vērtība bija 30 000 sudraba rubļu. Vērtspapīri liecina par muižas finansiālo stabilitāti. Muižu apgrūtināja samērā niecīgi parādi – 334 rbļ., toties Brukeni – Foki bija aizdevuši lielas summas apkārtnes muižniekiem, par ko liecina Reņģes kunga Frīdriha fon Korfa obligācija 1500 rbļ. vērtībā, Drahenfelsa no Grauzdes obligācija 1000 rbļ. vērtībā, Šrēdera no Ordangas obligācija 5000 rbļ. vērtībā, Šrēdera obligācija 900 rbļ. vērtībā, Koškula obligācija par Krūškalnu mājām 1500 rbļ. vērtībā. Mantojamais kapitāls kopā sastādīja 43 034 rubļus.

Mantošanas noteikumi ietvēra sekojošas prasības: 1.) abām māsām Emmai un Betijai fon Fokām kā bērniem no mirušā pirmās laulības jāsaņem kapitāls 6134 rbļ. apjomā; 2.) otrās sievas Žanetes fon Fokas, dzim. cum Berges, pēcnācējiem pienākas kapitāls 4883 rbļ. apjomā; 3.) abām māsām piederošo 30 slaucamo govju un atraitnes 30 slaucamo govju uzturam jāatvēl 420 rbļ. Par vienīgā muižas mantinieka, mazgadīgā dēla Eduarda aizbildni tika iecelta viņa māte. Lielais slaucamo govju skaits liecina, ka vadošā nozare muižas saimniecībā bija piensaimniecība, kas arī bija vispiemērotākā muižas zemes nelīdzenajam reljefam un zemajai auglībai.

Muižas produkcija tika pārdota, izmantojot mākleru pakalpojumus. Kalnmuižas privātmuiža Sabiles draudzes māklerim Frīdriham Klauam par pakalpojumiem 1831. - 1832.g. samaksāja 96 rbļ.

Stabilie muižas ienākumi īpašniekiem ļāva aizdot lielas naudas summas arī turpmāk. 1846.g. 11. novembrī Meženieku dzimtkungs Teodors fon Hāns nomaksāja Eduardam fon Brukenam – Fokam parādu 2500 rubļu apmērā.

Sīkas preces muižas īpašnieki iepirka netālu esošajā Kandavā. 1821.g. 16. martā Kandavas tirgotājs Johans Kristians Dollerts izrakstījis rēķinu par pusstopu ķiršu degvīna 30 kapeiku vērtībā un pusstopu pomeranču degvīna 30 kapeiku vērtībā. 1821.g. 4. aprīlī tirgotājs J. G. Hībners Kandavā izrakstījis rēķinu par 24 diega kamolišiem 36 kapeiku vērtībā.

Aptiekās tika iepirktas ne tikai zāles, bet arī šokolāde. Kandavas aptiekārs Mecke 1821.g. 9.aprīlī izrakstīja rēķinu par plāksteriem 0,80 rbļ. vērtībā, vijolišu sulu 0,66 rbļ. vērtībā, 4 šokolādes tāfelēm 3,65 rbļ. vērtībā un 4 lotēm salmiaka pilulu 1,25 rbļ. vērtībā. Savukārt Kuldīgas aptiekārs Johans Karls Adolfs Foka kungam Kalnmuižā pārdevis: 1821.g. septembrī pilulas un pilieni jaunkundzei par 1,65 rbļ. un 1821.g. 27. septembrī mikstūru Foka dēlam par 0,35 rbļ.

Ievērojamu peļņu Kurzemes muižu īpašniekiem deva degvīna darīšana. Degvīns tika pārdots pilsētās un realizēts muižai piederošajos krogos. Ap 1825.gadu Kalnmuižas degvīna brūzī bija divi vara un viens dzelzs katls. Brūvēšanai tika izlietoti 125 četverti labības gadā. Brūzī strādāja 2 muižas ļaudis. Tika iztecināti 427 ½ spaiņi degvīna gadā, kas tika izlietots vienīgi pašu vajadzībām un pārdots muižas krogos.

Par degvīna darīšanu un tirgošanu valstij bija jāmaksā dzērienu nodoklis un jāpērk tirgošanas zīme. 1845.g. 28. decembrī Kalnmuižas īpašniekam izsniegta degvīna tirdzniecības zīme. 1845.g. izpirkta Dzirnavu krogus zīme nākamajam gadam par 5 rbļ., bet 1856.g. izņemta Plosta krogus darbības atļauja 1857. gadam par 5 rbļ.

1848.g. Kalnmuižā atradās Dzirnavu krogs (ūdensdzirnavu tuvumā) un Plosta krogs (pie tagadējās tūristu bāzes “Plosti”). Muižas īpašnieks raudzījās, lai krogos netiktu spēlētas

azartspēles. 1849.g. 22. jūnijā Dzirnavu kroga krodzinieks ar savu parakstu apliecināja, ka viņa krogā nav notikušas nedz kāršu, nedz kauliņu spēles.

Tā kā muižas teritorijā bija pieejams kaļķakmens, 1839.g. muižas pārvaldnieks, Vilgāles barons fon Klopmans Kalnmuižā ierīkoja kaļķu cepli. 1857.g. tika saražoti 359 lasti kaļķa 718 rubļu vērtībā. Kaļķi tika pārdoti gan tuvākā apkārtnē, gan Jelgavas un Dobeles apriņķos.

19.gs. muiža izjuta amatnieku trūkumu, jo tie apmetās pārsvarā miestos un pilsētās. Lai apgādātos ar muižai nepieciešamu amatnieku, 1843.g. 11. martā Eduards fon Foks noslēdza kontraktu ar namdari Baumanu, ka viņš no 1843.g. 23. aprīļa līdz 1846.g. 23. aprīlim ņems pie sevis mācībā Kalnmuižas puisī Jāni Danielu. Par apmācību meistaram tiks samaksāti 80 rubļi.

1849.g. Kalnmuižas zemes platība bija 4000 pūrvietas. Eduards fon Brukens – Foks sastādīja izsējas tabulas, no kurām saglabājušās par laiku no 1850. līdz 1852. gadam sastādītās. 1850.g. Kalnmuižā un Lanksēdē auzas aprīlī izsēts 32,2 pūri, āboliņš aprīlī 15 pūri un 16 ½ sieki, zirņi aprīlī 5 pūri, kartupeļi maijā 54 pūri, lini maijā 6 ½ sieki, mieži maijā un jūnijā 105 pūri. Pēc tabulām var noteikt arī aramzemes atrašanās vietu – tuvu muižas centram. Tā 1851.g. zirņi sēti uz Jēru kalna (*Lahmberg*) leļpus dārzam., bet 1852.g. kvieši sēti laukā starp riju un moderniecību jeb piena māju.

1862. gadā Kalnmuižā un Augšlanksēdē bija 180 iedzīvotāji – vīrieši un 210 sievietes, 14 zemnieku sētas, 3 kalpu mājas, 2 mežniecības, 1 krogs un 1 dzirnavas.

1900. gadā Kalnmuižai piederēja 1124 desetīnas muižas zemes un 182,67 desetīnas zemnieku zemes, ūdensdzirnavas un kaļķu ceplis. Kaļķi tika dedzināti no Abavas krasta kraujās atrodamā kvalitatīvā kaļķakmens. Muižā strādāja 3 amatnieki: kalējs, skursteņslauķis un stēļu taisītājs. Plosta kroga krodzinieks bija Upenieks. Muižas īpašnieks – valsts padomnieks Ferdinands Grahe dzīvojis Kazaņā, bet muižu pārvaldnieks

bija Kalnmuižā dzīvojošais Ernests Treimanis.

19.gs. 2. pusē Kurzemes muižnieki varēja aizņemties naudu Kurzemes muižnieku kredītbiedrībā, tomēr Kalnmuižas īpašnieki šo iespēju izmantoja reti, jo muižas saimniecība bija neliela, stabila un nebija tendēta uz ražošanas paplašināšanu. Vienīgās ziņas par aizņēmumu ir 1881.g. 9. decembra paziņojums, ka Kalnmuižas privātmuižai Kurzemes kredītbiedrībai ir jāiemaksā 453,55 rbļ. parādu dzēšanai.

Pēc Kurzemes dzimtzemnieku brīvlaišanas, ar Kurzemes zemnieku likumu 1817.g. muižu teritorijās tika nodibināti pagasti – zemnieku pašpārvaldes vienības muižas virsvaldībā. Pagasta saimnieki ievēlēja un muižnieks apstiprināja pagasta valdi – vecāko un valdes locekļus jeb vietniekus, kas iekasēja nodokļus, pārzināja pagasta kasi un labības rezerves jeb magazīnu. Pagasta valde arī pildīja zemākās tiesas funkcijas, iztiesājot pagasta iedzīvotāju sīkus parkāpumus un piespriežot par tiem miesas vai naudas sodu. Arī tiesas lēmumus apstiprināja muižnieks, kura rokās atradās augstākā policejiskā vara pagastā. No muižas aizbildniecības pagasti atbrīvojās tikai ar Baltijas pagastu likumu 1866. gadā.

1881.gadā Kalnmuižas pagastā bija 427 iedzīvotāji. 19.gs. beigās sākās mazo pagastu apvienošana. Līdz 1891. gadam Kalnmuižas pagastu pievienoja Matkules pagastam.

Saskaņā ar 1817.g. Kurzemes zemnieku likumu, katrā pagastā bija jāizveido labības rezervju fonds jeb magazīna. No pagasta iedzīvotājiem magazīnas klētī bija jāsavāc tik lielus labības krājumus, lai uz katru iedzīvotāju iznāktu 2,5 četverti labības. Katrs zemnieks ar pagasta valdes atļauju varēja aizņemties labību ar 6 aizdevuma procentiem gadā. Visbiežāk šie aizdevumi tika ņemti neražas gados. 1850.g. 16. septembrī Kalnmuižas labības magazīnā bija 152 pūri rudzu un 102,3 pūri kviešu.

Uz savstarpēju līgumu pamata labību varēja aizņemties no citiem pagastiem. 1856.g. 28. maijā Kalnmuižā Kalnmuižas pagasta tiesas priekšsēdētājs Mārtiņš Dambergs rakstiski apliecināja, ka 40 pūri rudzu, ko no Kandavas kroņa muižas magazīnas aizņēmusies

Kalnmuižas zemnieku kopiena (*Hohenbergsche Bauerschaft*), kopā ar procentiem tiks atdoti 10. oktobrī. Acīmredzot, aizņēmums ņemts vasarāju sējai.

Pēc brīvvaldības visi Kurzemes zemnieki kļuva par bezzemniekiem. Par savas saimniecības zemes lietošanu muižniekam bija jāpilda kļaušu un naturālo nodevu noma. Ar 1866.gadu zemnieku kļaušas tika nomainītas ar naudas renti, bet turīgākie zemnieki mājas varēja izpirkt no muižnieka privātīpašumā. Māju izrentēšana un pārdošana Kurzemes muižniekiem deva milzu ienākumus, kas 19.gs. astoņdesmito gadu vidū sasniedza 34 miljonus zelta rubļu. Kalnmuižā vairums māju līdz 1920.g. agrārajai reformai palika rentes mājas. Viens no pirmajiem māju izpircējiem Kalnmuižā bija “Dambju” māju saimnieks Pēteris Graudiņš. Kā vēsta nostāsti, viņš to varējis izdarīt, pateicoties atrastai naudai. Reiz, iedams muižas darbos, viņš Greiļu kalnā pakritis uz ceļa un kļiedzis, lai viņu neaiztiekot, jo viņam ļoti sāpot, un viņš labāk mirst, nekā ļaus sevi kustināt. Kalpi devušies uz muižu pēc ratiem, ar ko vājinieku aizvest, bet kad atgriezušies, Pēteri vairs nearaduši. Pēteris uz ceļa bijis ieraudzījis naudas maku, uzkritis tam virsū un ar viltu aizdabūjis prom atraduma lieciniekus. Nostāsti “Dambju” turību izskaidrojuši arī ar pūķi, kas saimniekiem uz mājām nesis bagātības, bet no mājām ārā – netīrumus. Reiz “Dambju” kaimiņu mājas “Veckrūšu” kalps ieraudzījis lidojam pūķi un pārplēsis savu kreklu, jo pēc šādas izdarības pūķim vajadzējis nomest nesamo zemē. Pūķis nometis zemē nevis bagātības, bet gan netīrumus, utis un blusas, ko tas nesis ārā no “Dambjiem”, tāpēc “Veckrūšu” iedzīvotājiem turpmāk bijis jādzīvo nabadzībā un netīrībā.

Par naudu tika izrentētas gan mājas, gan mazāki zemesgabali saimniekiem un kalpiem. 1853.g. 12. aprīlī Kalnmuižā fon Foks noslēdza kontraktu ar Jēkabu Frici Kārkliņu un viņa sievu Lību par Kārkliņu zemesgabala, kas robežojas ar Remesu mājām, izdošanu nomā līdz 1863.g. Jurgiem. Par sešām pūrvietām nomas maksa noteikta 2 sudraba rubļi par pūrvietu, kas iztaisa 3 rubļu nomas maksu gadā. Pļavu paturēs īpašnieks un ierādīs

viņiem daļu muižas kalpu pļavās. Ganības viņam jau ir ierādītas, bet malku un lietaskokus nomnieks varēs saņemt no muižas.

Hercogistes laikā muižu īpašniekiem vajadzēja maksāt zemes īpašnieku nodokli, kura apjomus un sadalījumu saskaņā ar muižu lielumu noteica likumdošanas sapulce – muižnieku landtāgs. 1739.g. 13. aprīlī Matkulē Vilhelms fon Heikings apliecināja, ka par 1/8 arkla lielo Kalnmuižu ir samaksāta zemes īpašnieku nauda (*Landschafts Geld*) - 1 dālderis un 22 ½ graši saskaņā ar 1739.g. 28. janvāra landtāga lēmumu.

1740.g. 18. februārī par Kalnmuižu iekasēti 56 ¼ graši zemes īpašnieku naudas. 1741.g. landtāgā nolemts maksāt 10 dālderus par arklu; Kalnmuiža samaksājusi 1 Alberta dālderis un 22 ½ grašus. Tikpat daudz par Kalnmuižu maksāts līdz 1746.g. 1750.g. 17. septembrī, bet 1755.g. par 3/8 arkla lielo Veclanksēdes muižu samaksāti 3 dālderis un 67 ½ graši. 1771.g. 24. septembrī par 1 arklu lielo Kalnmuižu un Veclanksēdi samaksāti 40 dālderis no arkla par 1769., 1770. un 1771. gadiem.

Līdz 1834. gadam, kad baroni tika atbrīvoti no visiem nodokļiem, muižniekiem nacās maksāt kroņa nodokļus par dzērieniem un ceļiem, kā arī iekasēt no zemniekiem personas nodokli jeb galvasnaudu. 1827.g. 1. decembrī izrakstīta kvīts par Kalnmuižas kroņa nodokļa 12,51 rbļ. apmērā nomaksu.

1824.g. 14. jūnijā Jelgavas rentejā iemaksāts dvēseļu nodoklis, dzērienu nodoklis, ceļu būves un ūdens komunikāciju nodoklis par 131 dvēseli Kalnmuižas un Lanksēdes privātmuižās, kopā 347 rbļ. 50 kap. 1829.g. 1. martā nomaksāts dzērienu nodoklis par 1828. gadu 347,15 rbļ. apmērā. 1830.g. 19. jūnijā par 131 Kalnmuižas un Augšlanksēdes dvēseli par 1830.g. 1. pusgadu nomaksāts 347,15 rbļ., turklāt soda nauda 13,89 rbļ. apmērā 1831.g. 28. septembrī par 1831.g. 2. pusgadu nomaksāts dvēseļu nodoklis 217,80 rbļ. apmērā un dzērienu nodoklis 132 rbļ. apmērā par 132 dvēselēm.

Muižniekiem gan Kurzemes hercogistē, gan Kurzemes guberņā piemita baznīcas

patronāta tiesības: tie varēja izraudzīties un atcelt savu draudžu mācītājus, bet muižnieku pienākums bija uzturēt baznīcas kalpotājus – mācītājus, ķesterus un ērģelniekus, kā arī būvēt un remontēt dievnamus un mācītāju muižas. 1746.g. 31. oktobrī Pedvālē Sabiles draudzes priekšnieks Kazimirs Gustavs fon Mirbahs apliecināja, ka par Kalnmuižu iemaksāti 15 dālderī Sabiles ērģelnieka nama būvei. 1815.g. 24. jūnijā iemaksāti 10,84 rbļ. Sabiles baznīcas uzturēšanai. 1817.g. 31. maijā no Kalnmuižas iemaksāti 1 ½ pūri rudzu un 1 ½ pūrs auzu baznīcas kalpotāju uzturam. 1816. - 1818.g. samaksāti 14 rbļ. 25 kap. sudrabā baznīcas kalpotāju uzturam. 1818.g. 1. jūnijā iemaksāti 4 rbļ. 81 kap. Sabiles baznīcas ērģeļu būvei. 1830.g. 12. jūnijā Kalnmuiža Sabiles mācītāja saimiecībai nodevusi 7 pienīgas govīs., bet 1833.g. 1. jūnijā samaksāti 7 rbļ. 26 kap. Sabiles baznīcas remontam.

Pēc Kurzemes iekļaušanas Krievijas impērijā muižnieki bija atbildīgi par rekrūšu došanu armijai no savu muižu iedzīvotāju vidus. Katrā iesaukumā valdības iestādes paziņoja nepieciešamo rekrūšu skaitu, kas bija jānodrošina katrai muižai. Pēc tam tika lozēts, kuriem muižas vīriešiem būs jādodas dienestā. Lozēšanā nepiedalījās saimnieki, kā arī precētie kalpi.

1807. gadā franču uzbrukuma draudu iespaidā tika izveidota Kurzemes zemnieku zemessardze jeb milicija. No Kalnmuižas tajā tika ieskaitīti 9 zemnieki, kuru uzturu nodrošināja muižas īpašnieks, 10. maijā par to samaksājot 27 rubļus.

1809.g. 18. novembrī tika izrakstīta kvīts par rekrūšos nodoto Kalnmuižas Kraiņu Jēkabu. Muižai vajadzēja nodrošināt rekrūša sagatavošanu dienestam: 1835.g. 17. decembrī Kalnmuiža samaksājusi 53,98 rbļ. par viena rekrūša proviantu un apģērbu. 1839.g. no Kalnmuižas nodoti 10 rekrūši, 1850.g. - 5 rekrūši.

Latvijas agrārās reformas ietvaros Talsu apriņķa Zemes ierīcības komiteja 1920.g. nolēma sadalīt bijušo Petera Bredaua īpašumu Kalnmuižu un Lanksēdi, kura kopplatība

bija 1224,94 ha. Muižas sadalīšanas nepieciešamība pamatota ar faktu, ka muižas lielāko daļu apstrādā sīkrentnieki. Muižu bija projektēts sadalīt 12 jaunsaimniecībās ar ēkām ar platību 223,12 ha; 11 jaunsaimniecībās bez ēkām ar platību 175,14 ha; 1 piegriezums mazsaimniecībām ar platību 9,97 ha; 4 gabali sabiedriskām vajadzībām ar platību 20,92 ha; valsts vajadzībām 52,89 ha; rentes mājas ar platību 167,35 ha; ilggadējās kalpu mājas ar platību 22,43 ha; valsts zemes fondam – 506,16 ha. Ņemot vērā ne sevišķi labo zemes kvalitāti, vienas saimniecības platības minimums tika noteikts 11 ha vienzirga saimniecībai un 16 ha – divzirgu saimniecībai. Līdz ar sadalīšanu Kalnmuiža kā muižnieku lielsaimniecība pārtrauca savu eksistenci.

11. Kalnmuižas skola

Saskaņā ar 1817.g. Kurzemes zemnieku likumiem, ik uz 1000 iedzīvotājiem bija jāierīko vismaz viena pagastskola. Tā kā Kalnmuižas pagastā iedzīvotāju skaits nepārsniedza pat piecus simtus, skolas ierīkošana un uzturēšana nebija obligāta. Tomēr tas tika izdarīts, un acīmredzot to noteica muižas īpašnieka un zemnieku rūpes par izglītības pieejamību pagasta bērniem. Nelielā Kalnmuižas pagasta skola pirmoreiz minēta 1863.g., kad tās skolotājs bija Irlavas skolotāju semināru beigušais Oto Treimanis. Skolā mācījās 10 zēni un 7 meitenes. 1900. gadā skolā strādāja viens skolotājs – Holbergs.

Skolas ēka bija novietota starp muižu un Abavu, pie Sabiles – Aizdzires ceļa.

1921. gadā skolas ēkas un 2,38 ha zemes no Kalnmuižas muižas tika izdalītas Matkules pagastam kā pirmmācības skola ar zemesgabala Nr. 24F. Uz zemesgabala atradās šādas ēkas:

Numurs plānā	Ēkas funkcijas	Sienu materiāls	Jumta segums	Saglabāšanās stāvoklis	Ēkas garums x platums (metros)
30	Skola – dzīvojamā ēka ar 6 istabām	Koka	Dakstiņi	Labs	25,2 x 8
31	Klētis ar cūku stalli	Koka	Šindeļi	Jāremontē	14,3 x 6,4
32	Pagrabs	Akmeņu	-	Vecs, bet lietojams	6,8 x 4,7

1935. gadā Matkules pagasta Kalnamuižas 1. pakāpes pamatskolas pārzine bija Marija Švanks. Kalnmuižas skolā 1935.g. dzīvojuši mācību iestādē strādājošā Marija Švanks (dz. 1894.g.), viņas brālis, valsts dienestā esošais Rūdolfs Sniedziņš (dz. 1904.g.), mācību iestādē strādājošā Lizete Zemturis (dz. 1866.g.).

1937./38. mācību gadā skolā mācījās 20 skolēni. Citās Matkules pagasta skolās bija ievērojami vairāk skolēnu: Matkules pamatskolā - 118, bet Briņķpedvāles pamatskolā 58 skolēni. Kalnamuižas pamatskolā bija skolotāja dzīvoklis, bet nebija skolēnu kopmītnes. Neraugoties uz nelielo skolēnu skaitu, Izglītības ministrijas Starpresoru komisija 1938.g. nolēma skoliņu saglabāt.

Kalnmuižas trīsklašu sākumskola darbību izbeidza 1944./45. gadā. Marija Švanka par skolotāju turpināja strādāt līdz skolas slēgšanai, kad pārcēlās strādāt uz Matkules pamatskolu. Skolas ēka vēlāk tika izmantota dzīvošanai; mūsdienās tās nosaukums ir “Kalnaskola”.

12. Kalnmuižas ūdenszirnavas

Līdz šim par Kalnmuižas ūdenszirnavu būvēšanas laiku ticis uzskatīts 19.gs. sākums. Nepublicētie dokumenti sniedz iespēju šo laiku attiecināt uz krietni senāku periodu –

1744. - 1746. gadu, kas savukārt sniedz iespēju uzskatīt Kalnmuižas ūdensdzirnavas par vienām no senākajām dzirnavām Kurzemē.

1744.g. 27. janvārī Kalnmuižā muižas mantinieku aizbildnis Johans Ludvigs Funks noslēdza līgumu ar “godājamo Kasparu Braunu, pazīstamo mūrniekmeistaru no Talsiem”, ka Brauns labi un pamatīgi uzmūrēs Kalnmuižas dzirnavas un dzirnavnieka dzīvojamo namu. Dzirnavas jāmūrē tik augstu, cik dzirnavnieks Vruks pieprasīs un atzīs par labu. Dzīvojamajam namam jābūt ar istabu, kambari, blakuskambari, pagrabu un skursteni. Par šo darbu Funks apsollīja samaksāt 60 Alberta dālderus un 60 dālderus par akmeņiem, kā arī deputātu jeb uzturu un atlīdzību graudā diviem strādniekiem. Saskaņā ar līgumu, mūrniekmeistaram Braunam un viņa palīgam darbs jāveic čakli un labi. Ja darbs netiks labi veikts, meistaram tas jāpārstrādā par paša līdzekļiem. Deputāts katrai personai pienākas: 1 pūrs rudzu, 1 pūrs miltu, 1 mārciņa apiņu, zirņi pusortas vērtībā, 1 sieks griķu, 10 mārciņas sviesta, 10 mārciņas speķa, 1 sāns gaļas, 1 aita, 1 šoks sierīņu, 5 mārciņas sāls, 2 stopi brandvīna.

Samaksu par darbu mūrnieks pilnībā saņēmis 1746.g. 2. februārī, turklāt par dzirnavu krāsns uzmūrēšanu viņam samaksāti 2 dālderu vairāk, nekā bija salīgts.

1746.g. 10. jūnijā Johans Ludvigs Funks noslēdza kontraktu par gatavo Kalnmuižas dzirnavu izmantošanu ar dzirnavnieku Vicinski uz sekojošiem noteikumiem: 1.) Vicinskim tiek nodotas Kalnmuižas dzirnavas ar trim skrejām, no kurām divas ir ar Reinas, viena – ar Kurzemes dzirnakmeņiem; 2.) Dzirnavnieks par darbu no samaltajiem rudziem un kviešiem saņem ik trešo mēru; 3.) Miltu bīdelēšana jāveic tikai par samaksu naudā; 4.) Muižas vajadzībām ir jāmaļ par velti; 5.) Melderim dzirnavas jāuztur labā kārtībā un jāremontē, materiālus remontam dod muiža. Melderis saņem trešo daļu no maksas par bīdelēšanu; 6.) Muiža katrai skrejai dod ½ lotes talka gadā, pārējo jāgādā melderim. Melderis dod deputātu dzirnavu kalpam: 6 pūrus rudzu, 2 pūrus kviešu, 2 pūrus miltu, 1 pūru putraimu, 1 cepuri, 4 pārus pastalu, 2 mārciņas sāls, 1 sānu speķa; 7.)

Melderim jā rūpējas par dzirnavu iekārtu kopšanu. Apakšējā skrejā jāizmanto Kurzemes, nevis Reinas dzirnakmeņi; 8.) Vienu Reinas dzirnakmeni jāpatur bīdelēšanai; 9.) Nevienam nedrīkst ļaut malt bez mēra atbēršanas vai bez rindas, izņemot muižu; 10.) Jālieto pareizs mērs, jāuztur kārtībā dzirnavu ēka. Naudu – 6 grašus drīkst iekasēt tikai par bīdelēšanu; 11.) Melderim jāraugās, lai dzirnavu kalps katru sestdienu iztīrītu skursteni un jāuzmana, lai neviens nestaigātu pa dzirnavām ar degošu pīpi vai sveci. Visu malumu ir jāsamāļ pie dienas gaismas. Melderis nedrīkst tirgot alu, degvīnu, maizi un tabaku dzirnavās, lai neaizskartu krodzinieka tiesības. Alu drīkst brūvēt tikai paša vajadzībām; 12) Ja kāds no malējiem bez iemesla apvaino dzirnavnieku, par to tūlīt jāziņo muižā, un pārvaldniekam jāveic izmeklēšana. Melderim jā sargā dzirnavas no visām nelaimēm; 13.) Ja melderis dzirnavās uzbūvē ko jaunu, viņam par to pienākas samaksa.

1746.g. 7. novembrī Aizdirē Jakobs Koškuls kā Kalnmuižas mantinieku aizbildnis apliecināja, ka dzirnavnieks Vruks ir pabeidzis dzirnavu būvi Kalnmuižā, par ko viņam samaksāti 100 Alberta dālderu naudā, bet graudā – 21 pūrs rudzu, 10 pūri miltu, 2 pūri griķu, 2 pūri zirņu, 4 pudī speķa, 13 podi gaļas, 4 podi sviesta, 26 ½ šoki sierīņu, 1 pods un 15 mārciņas sāls, 11 mārciņas apiņu, 15 stopi brandvīna. Tanī pašā reizē ar Vruku tika noslēgts līgums par turpmāko dzirnavu izmantošanu.

1747.g. 28. novembrī tika noslēgts kontrakts ar dzirnavnieku Mihaelu Hečeru. Muižas saimnieks apņēmas viņam samaksāt par cūku kūti, ko melderis pats uzbūvējis.

1749.g. 24. janvārī Aizdirē Frīdrihs Johans Drahenfelss un Jakobs Koškuls noslēdza kontraktu uz sešiem gadiem ar dzirnavnieku Vicinski. Notiekumi pamatā bija tādi paši kā 1746. gada kontraktā, bet klāt vēl tika pievienoti šādi: Melderim jā sargā dzirnavas un dambis no visiem kaitējumiem. Rupjai malšanai drīkst izmantot tikai Kurzemes dzirnakmeņus. Mēru melderis nevienam nedrīkst atbērt bez dzirnavu kalpa klātbūtnes. Melderim jāuztur dzirnavu kalps un bez uztura viņam jādod arī cepuri un pāri pastalu.

Muiža kalpam dod trīs kreklus, vienu gadu mēteli un otru – svārkus, pāri vilnas un pāri linu bikšu, 3 pārus zeķu un 3 pārus kurpju; kalpa lietošanā no muižas zemes jāpiešķir zemesgabals.

1806.g. 18.jūnijā Kalnmuižā izrakstīta kvīts akmeņkalim Miķelim Filipovičam. Viņš izkalis jaunus dzirnakmeņus divām Kalnmuižas dzirnavu skrejām. Par to viņam samaksāts 20 dālderī, 2 pūri rudzu miltu, 1 pūrs kviešu miltu, 3 sieki griķu, 5 mārciņas sāls, 10 mārciņas sviesta, 1 mārciņa apiņu, 20 stopi piena, 6 stopi degvīna, 2 pudī gaļas, 2 ½ mārciņas tērauda, 3 sieki zirņu.

1813.g. anketā par Kalnmuižas saimniecisko stāvokli minēts, ka ūdensdzirnavas ir ar augšplūsmas ūdensratu, divām skrejām un 7 pēdas (ap 2,2 m) augstu ūdenskritumu. Dzirnavās strādāja melderis ar mācekli.

19. gadsimtā muižas īpašnieki no dzirnavniekiem sāka iekasēt nomas maksu naudā. Tā 1836.g. 30. jūnijā fon Foks no dzirnavnieku meistara Posēla saņēmis 75 rubļus.

1892.g. adresu grāmatā minēts, ka Kalnmuižas dzirnavu īpašnieks ir E. fon Brukens - Foks, bet nomnieks - melderis O. Muske. Nodibinoties Latvijas Republikai, dzirnavas tika nacionalizētas, un 1920.gadā no Valsts zemes fonda tās nomāja Jānis Švanks. 1924.g. viņš kopā ar dēlu Jāni Verneru Švanku dzirnavas par aptuveni 25 000 Ls ieguva savā īpašumā. Dzirnavu divstāvu ēkas bija no laukakmeņu mūra; vēlāk tika uzcelts arī trešais stāvs. Sākumā dzirnavām bijusi viena skreja rupjai malšanai un viena skreja grūbu un putraimu gatavošanai. Tās darbināja virsteces ūdensrats. 1926. gada dzirnavas pārbūvēja, uzlabojot arī slūžas un noteces kanālu. Vertikālā virsteces ūdensrata vietā iebūvēja horizontālu turbīnu sistēmu, kuras strādāja ar lielu un mazu jaudu. Bija viena dvīņu turbīna ar diviem 18 zirgspēku skrejratiem un viena atsevišķa 18 zirgspēku turbīna. Tas ieverojami palielināja dzirnavu darba spējas. Mašīnas skrejas papildināja ar valču un plānsietu komplektu. Apgaismošanai ierīkoja 4 kW dinamomašīnu. Dzirnavas ražoja

rupjos un bīdelētos miltus, grūbas un putraimus. Pirms nacionalizācijas dzirnavās strādāja algoti strādnieki, bet melderi mainījās pa diennakts maiņām. 1940.g. dzirnavas tika nacionalizētas. 1944.g. Jānis Verners Švanks emigrēja uz Kanādu, bet tēvs palika dzimtenē, kur mira 1950. gadā.

Par ūdensdzirnavu ēku kompleksa sastāvu ziņas sniedz 1924.g.27. oktobrī sastādītais ēku apraksts Dzirnavu saimniecībai Nr. 21F:

Numurs plānā	Ēkas funkcijas	Sienu materiāls	Jumta segums	Saglabāšanās stāvoklis	Ēkas garums x platums (metros)
57	Kūts, stallis, ratu šķūnis	Pliena, akmeņu	Dakstiņu	Jāremontē	19,20 x 8,50
58	Ūdensdzirnavu ēka	Pliena, akmeņu	Šindeļu	Jāliek jumts	30,00 x 12,80
59	Ratu šķūnis	Koka	Šindeļu	Jāliek jumts	6,40 x 4,00
61	Smēde un dzīvoklis	Pliena, akmeņu	Dakstiņu	Kārtībā	15,00 x 9,10
75	Pagrabs	Akmeņu	Zemes	Kārtībā	5,40 x 3,00

1935.g. tautas skaitīšanas materiālos redzams, ka Kalnmuižas dzirnavās atradušās 5 istabas, ar elektrības apgaismojumu. Dzirnavu iedzīvotāji bijuši: miltu rūpnieks Jānis Švanks (dzim. 1862.g.), viņa sieva Karlīne (dzim. 1863.g.), dēls Kārlis (dzim. 1894.g.), valsts dienestā esošais dēls Jēkabs (dzim. 1899.g.), un kalpone Auguste Jansons (dzim. 1902.g.).

Kalnmuižas dzirnavām ir sava loma arī Latvijas kinematogrāfā. 1939. gadā režisors Aleksandrs Rusteiķis no 43 Latvijas dzirnavām Kalnmuižas ūdensdzirnavas izvēlējās filmas “Aizsprosts” uzņemšanai.

Pēc 1950. gada dzirnavas piederēja Kandavas rajona rūpkombinātam. Par melderiem strādāja Šulcs un Dimza. 1974.g. dzirnavas un muižu pievienoja sovhoztehnikumam. Tas

ievadīja Kalnmuīžas kompleksa bojāeju. Ūdensdzirnavas 3 gadus nostāvēja ar cauru jumtu, kā rezultātā sāka bojāties iekārtas. Aizlaižot postā slūžu iekārtas, pazuda skaistais dzirnavu ezers, kas gadu gaitā aizauga.

1987.g. Kandavas sovhoztehnikuma direktors Mamerts Vaivads atrada līdzekļus, lai sāktu Kalnmuīžas kompleksa glābšanu. Tika likvidēts avārijas stāvoklis dzīvojamā ēkā, sākās dzirnavu dīķa un slūžu atjaunošana. Notika arī dzirnavu iekštelpu un iekārtu restaurācija.

Dzirnavu dzīvojamo māju gribēja nopirkt Mamerts Vaivads un Zigurds Megnis, tomēr pirkums neiznāca, jo pašvaldība aizbildinājās ar to, ka dzirnavām ir mantinieki, kas gan nebija pieteikušies, bet zeme atrodas aizsargājamajā dabas teritorijā.

Tikmēr neapsaimniekotajās dzirnavās tika nozagts elektroģenerators, graudu vētījamā mašīna, kā arī bīdeļmiltu sijāšanas iekārtas. Dzirnavu ēkas mūri un koka daļas vēl ir saglabājušās samērā labi, kas neizslēdz iespēju ūdensdzirnavas atjaunot.

Izmantotā lietartūra

- Dišlere I., Ozola A. Muižas lauku kultūrvidē – Tukums, 2002., 166.lpp.
Das Herzogtum Kurland 1561 – 1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft – Luneburg: Verlag Norddeutsches Kulturwerk, S. 170
Latvijas daba. 2. sēj. - R.: Latvijas enciklopēdija, 1995., 213.lpp.
LVVA, 4450.f., 2.apr., 7.lieta, 63.lp.
Rusmanis S., Vīks I. Kurzeme – R.: Latvijas enciklopēdija, 1993., 158.lpp.
Latvijas senākā vēsture 9.g.t.pr.Kr. - 1200.g. - R.: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001., 300.lpp.
Tukuma maksas un novadpētniecības muzejs (turpmāk - TMNM) PZA Nr.163
LVVA, 4450.f., 2.apr., 7.lieta, 63.lp.
Dzenis A. Senās svētvieta Kandavas novadā // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 26.08.2003.
TMNM ZA, Nr. 316
TMNM PZA, Nr. 148
Šterns I. Latvijas vēsture 1180 – 1290 – R.: Latvijas vēstures institūta apgāds, 230.lpp.
Šterns I. Latvijas vēsture 1180 – 1290 – R.: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002., 236.lpp.
Šterns I. Latvijas vēsture 1180 – 1290 – R.: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002., 241.lpp.
LVVA, 6828.f., 1.apr., 33.lieta, 10.lp.
LVVA, 554.f., 2.apr., 3023.lieta, 30.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 303.lieta, 1.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 303.lieta, 2.lp.
<http://www.herder-institut.de/index.php?id=424&nr=877>
LVVA, 1100.f., 13.apr., 724.lieta, 4.lp.
LVVA, 6999.f., 44.apr., 488.lieta, 30.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 321.lieta, 14.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 321.lieta, 6.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 321.lieta, 15.lp.
Rūmenes muiža. Vēsture – R., 2009., 24.lpp.
LVVA, 1100.f., 13.ar., 312.lieta, 7.lp.
Neues Preussisches Adels-Lexicon – Leipzig, 1839, S. 77
Neues Preussisches Adels-Lexicon – Leipzig, 1839, S. 78
LVVA, 4011.f., 1.apr., 645.lieta, 1.lp.
Neues Preussisches Adels-Lexicon – Leipzig, 1839, S. 78
Der Adel der russischen Ostseeprovinzen – Neustadt an der Aisch: K. Raspe, 1980, S. 291
Hupel A. W. Statistisch – topographische Nachrichten von den Herzogthuemern Kurland und Semgalln – R., 1785, S. 66, 69
LVVA, 1100.f., 13.apr., 320.lieta, 1.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 321.lieta, 1.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 303.lieta, 8.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 320.lieta, 25.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 23.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 312.lieta, 28.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 300.lieta, 1.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 321.lieta, 9.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 22.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 321.lieta, 26.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 299.lieta, 4.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 300.lieta, 5.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 300.lieta, 7.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 300.lieta, 8.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 300.lieta, 9.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 25.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 25.lp.

Kandavas novada muzeja Zinātniskais arhīvs, lieta Nr. 137
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 22., 16., 37.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 35.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 38.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 16., 22.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 16.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 32.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 34.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 16.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 31.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 16.lp.
LVVA, 640.f., 1.apr., 2330.lieta, 34.lp.
Ošenberga V. Atceroties kādreizējo greznību Kalnmuižā // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 10.05.2005.
B. Hofmanes vēstule A. Dzenim 28.03.2011. Štutgartē. A. Dzeņa personīgais arhīvs.
Schenk-related documents.html
LVVA, 4011.f., 1.apr., 1776.lieta, 2.lp.
Jakoba Bredau mazmeitas Botildes Hofmanes vēstule A. Dzenim 28. 03. 2011. A. Dzeņa personiskajā arhīvā
LVVA, 235.f., 1.apr., 35.lieta, 653.lp.
Album Academicum des Polytechnikums zu Riga 1862 – 1912 – R., 1912, S. 467
Ošenberga V. Atceroties kādreizējo greznību Kalnamuižā // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 10.05.2005.
Ošenberga V. Atceroties kādreizējo greznību Kalnamuižā // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 10.05.2005.
Ošenberga V. Atceroties kādreizējo greznību Kalnmuižā // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 10.05.2005.
<http://www.familiehoffmann.com.ar/newSite/gro-elterninterviews/#Both>
<http://www.familiehoffmann.com.ar/newSite/gro-elterninterviews/#Both>
KNM Za, Nr. 86
Zariņš G. Kas notiek Kalnamuižā? // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 20.01.2005.
Mašnovskis V. Tukuma rajona muižu vēsture // Tukuma Ziņu kalendārs 1997. gadam – Tukums, 1996., 95. lpp.
Turpat, 9.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 1.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 190.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 108.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 118.lp.
LVVA, 1679.f., 172.apr., 1622.lieta, 69.lp.
Ošenberga V. Atceroties kādreizējo greznību Kalnmuižā // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 10.05.2005.
B. Hofmanes vēstule A. Dzenim 28.03.2011., A. Dzeņa personīgajā arhīvā
LVVA, 1679.f., 172.apr., 1622.lieta, 2., 11., 12.lp.
LVVA, 1679.f., 172.apr., 1622.lieta, 3., 69.lp.
LVVA, 1679.f., 172.apr., 1622.lieta, 10.lp.
LVVA, 169.f., 172.apr., 1622.lieta, 74.lp.
LVVA, 1308.f., 12.apr., 13945.lieta, 101.lp.
Salnais V., Maldups A. Pagastu apraksti – R., 1935., 405.lpp.
Zariņš G. Kas notiek Kalnamuižā? // Neatkarīgās Tukuma Ziņas, 20.01.2005.
Vītols V. Kalnamuižas arhitektūras ansamblim nav saimnieka // Tukuma Ziņotājs, 27.10.1992.
Vītols V. Kalnamuižas kompleksam nav saimnieka // Tukuma Ziņotājs, 27.10.1992.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 321.lieta, 2.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 318.lieta, 11.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 20.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 318.lieta, 12.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 15.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 19.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 318.lieta, 14.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 318.lieta, 30.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 318.lieta, 16.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 318.lieta, 18.lp.

LVVA, 1100.f., 13.apr., 318.lieta, 23.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 303.lieta, 31.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 312.lieta, 23.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 312.lieta, 25.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 312.lieta, 25.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 312.lieta, 26.-28.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 298.lieta, 28.-29.lp.
LVVA, 96.f., 1.apr., 10575.lieta, 33. lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 298.lieta, 30.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 298.lieta, 30.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 33.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 34.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 188.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 190.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 317.lieta, 36.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 298.lieta, 37.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 1.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 3.-7.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 7.-8. .lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 8.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 9.-11.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 12.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 17.lp.
LVVA, 630.f., 1.apr., 296.lieta, 13.lp.
LVVA, 630.f., 1.ap.r, 296.lieta, 14.lp.
LVVA, 630.f., 1.ap.r, 296.lieta, 15.lp.
LVVA, 630.f., 1.ap.r, 296.lieta, 22.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 304.lieta, 40.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 304.lieta, 41.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 119.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 320.lieta, 28.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 109.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 110.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 45.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 113.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 224.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 140.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 314.lieta, 53.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 314.lieta, 80.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 141.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 147.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 176.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 139.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 146.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 149.-152.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 154.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 158.lp.
Statistisches Jahrbuch fuer das Gouvernement Kurland fuer 1862 – Mitau, 1862, S.41
Baltische Verkehrs- und Adressbuecher. Kurland – R., 1900., S. 47
LVVA, 1100.f., 13.apr., 315.lieta, 42.lp.
Latviešu konversācijas vārdnīca. 15.sēj. - R.: A. Gulbis, 30288.-30312.sleja.
Vītols V. Kandava – Kandava: Zīle, 1992., 24.lpp.
Smuškova I. Kandavas pagasta veidošanās un vēstures hronika // Tukuma novada kultūrvēsture III – Tukums, 1998., 46.lpp.
Latviešu konversācijas vārdnīca. 15.sēj. - R., A. Gulbis, 30293.sleja
LVVA, 1100.f., 13.apr., 301.lieta, 3.lp.

LVVA, 1100.f., 13.apr., 307.lieta, 23.lp.
Vītols V. Pūķis, kas nesis bagātības //Tukuma Ziņotājs
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 160.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 1.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 2.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 3.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 8.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 11.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 314.lieta, 4.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 19.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 314.lieta, 8.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 20.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 313.lieta, 22.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 316.lieta, 2.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 316.lieta, 15.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 316.lieta, 17.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 316.lieta, 18.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 316.lieta, 20.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 316.lieta, 23.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 316.lieta, 26.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 317.lieta, 11.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 317.lieta, 22.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 317.lieta, 48.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 317.lieta, 51., 59.lp.
LVVA, 1679.f., 172.apr., 1622.lieta, 2.lp.
Latviešu konversācijas vārdnīca. 15.sēj. - R., A.Gulbis, 1937., 30314.sleja
Statistisches Jahrbuch fuer das Gouvernement Kurland fuer 1863 – Mitau, 1863, S. 41
Baltische Verkehrs- und Adressbuecher – R., 1900, S. 47
LVVA, 1679.f., 172.apr., 1622.lieta, 5.lp.
Salnais V., Maldups A. Pagastu apraksti – R.: Valsts statistikas pārvalde, 1935., 404.lpp.
LVVA, 1308.f., 12.apr., 13945.lieta, 4.lp.
Izglītības ministrijas Skolu departamenta darbības pārskats. IV posms – R., 1938., 678.lpp.
KNM Za, Nr. 201
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 1.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 7.-8.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 9., 10.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 13.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 14.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 104.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 311.lieta, 190.lp.
LVVA, 1100.f., 13.apr., 305.lieta, 121.lp.
Teivens A. Latvijas dzirnavas – Stokholma, 1985., 181.-182.lpp.
LVVA, 1679.f., 172.apr., 1622.lieta, 68.lp.
LVVA, 1308.f., 12.apr., 13945.lieta, 19.lp.
Rusmanis S., Vīks I. Kurzeme – R.: Latvijas enciklopēdija, 1993., 158.lpp.
Vītols V. Kalnamuižas arhitektūras ansamblim nav saimnieka // Tukuma Ziņotājs, 27.10.1992.
Vītols V. Kalnamuižas arhitektūras ansamblim nav saimnieka // Tukuma Ziņotājs, 27.10.1992.